CANEPAL

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Το πρόβατο

Οδοιπορικό
στον Ποιμενικό Βίο:
Αρχιτεκτονική και Τέχνη

EXHIBITION GUIDE

The sheep

Celebrating
Pastoral Life:
Architecture and Art

With the support of the Culture Programme
of the European Union

Culture

Χορηγός smartphones
htc

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ATHENS 2013

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Το πρόβατο

Οδοιπορικό στον Ποιμενικό Βίο: Αρχιτεκτονική και Τέχνη

EXHIBITION GUIDE

The sheep

Celebrating Pastoral Life: Architecture and Art

www.canepal.eu

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Η Έκθεση «Το Πρόβατο» - Οδοιπορικό στον Ποιμενικό Βίο. Αρχιτεκτονική και Τέχνη, οργανώθηκε από το PRISMA-Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος CANEPAL – Η Ευρωπαϊκή Κληρονομιά της Αιγοπροβατοτροφίας και του Ποιμενικού Βίου, www.canepal.eu με τη συνεργασία των εταίρων της Σύμπραξης CANEPAL:

Hungarian Open Air Museum, Ουγγαρία
Muzeum Kresow in Lubaczow, Πολωνία
National History Museum, Βουλγαρία
Estonian University of Life Sciences, Εσθονία
Federation of Agricultural Museums and Rural Heritage – AFMA, Γαλλία
University of Valencia, Ισπανία
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ελλάδα

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Φούλη Παπαγεωργίου, Αρχιτέκτων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΘΕΣΗΣ
Λουίζα Καραπιδάκη, Ιστορικός Τέχνης

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΑ
Θεματική Ενότητα Αρχιτεκτονική: Φούλη Παπαγεωργίου
Θεματική Ενότητα Τέχνη: Λουίζα Καραπιδάκη

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ – ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ
Βερονίκη Κορακίδου
Έλενα Μπάρκα
Δημήτρης Μυλωνάς

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ
Ability Integrated Communications, Αθήνα

Εκδόθηκε από το PRISMA-Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών
Εμπεδοκλέους 17, Αθήνα 11635
prisma@prismanet.gr
www.prismanet.gr

Copyright PRISMA

Αθήνα, Οκτώβριος 2013

Το παρόν Έργο χρηματοδοτήθηκε με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Πρόγραμμα-Πλαίσιο «Πολιτισμός».
Η έκδοση αυτή αντανακλά τις απόψεις μόνον των συγγραφέων και η Επιτροπή δεν έχει ευθύνη για οποιαδήποτε χρήση της πληροφορίας που περιλαμβάνεται εδώ.

CONTRIBUTORS

The exhibition “The Sheep”- Celebrating Pastoral Life. Architecture and Art, is organised by PRISMA-Centre for Development Studies, in the context of the European programme CANEPAL-The European Heritage of Sheep Farming and Pastoral Life, www.canepal.eu In cooperation with the CANEPAL partners:

Hungarian Open Air Museum, Hungary
Muzeum Kresow in Lubaczow, Poland
National History Museum, Bulgaria
Estonian University of Life Sciences, Estonia
Federation of Agricultural Museums and Rural Heritage – AFMA, France
University of Valencia, Spain
University of the Aegean, Greece

COORDINATION AND ARCHITECTURAL DESIGN
Fouli Papageorgiou, Architect

EXHIBITION CURATOR
Louisa Karapidaki, Art Historian

RESEARCH AND TEXTS
Architecture: Fouli Papageorgiou
Art: Louisa Karapidaki

DOCUMENTATION – COMMUNICATION
Veroniki Korakidou
Elena Barka
Demetris Mylonas

GRAPHIC DESIGN
Ability Integrated Communications, Athens

Published by PRISMA-Centre for Development Studies
Empedocleous 17, Athens 11635
prisma@prismanet.gr
www.prismanet.gr

Copyright PRISMA

Αθήνα, Οκτώβριος 2013

This project has been funded with support from the European Commission, Framework Programme CULTURE.
This publication reflects the views only of the authors and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Μέρος 1: Ποιμενική Αρχιτεκτονική

Part 1: Pastoral Architecture

Preface

The exhibition "The Sheep"- Celebrating Pastoral Life. Architecture and Art, is part of an international research and demonstration programme which focuses on the cultural heritage of sheep farming and pastoral life in Europe, exploring the common ground. With the support of the European Commission, 8 organisations from 7 European countries, including universities, research centres, ethnographic museums and IT experts, adopt an interdisciplinary approach and investigate in a holistic way the different facets of pastoral activity, as it emerges through the themes of:

- Handicrafts
- Architecture
- Everyday life
- Transhumance routes
- Landscape
- Cuisine
- Oral tradition
- Food technology-dairy products
- The pastoral life in Art
- The rural economy of sheep farming

The present exhibition concentrates on two of the above themes: pastoral architecture and the "interpretation" of pastoral life through Art. The exhibition has multiple objectives:

To highlight the messages that are carried through the modest albeit wise and inventive structures built by shepherds of past generations.

To preserve the collective memory of a heritage that slowly disappears, thus depriving us from a significant cultural capital.

To reveal the symbolic and poetic value of pastoral life and the mythology of the lamb, through the eyes of artists.

To confirm the common ground among the peoples of Europe, as defined by the shared cultural heritage and enriched by their particularities.

The exhibits originate from 6 European countries: Greece, Hungary, France, Bulgaria and Estonia; they are supported by research and documentation that took place over the past two years and are complemented by five exhibitions in different European countries which focus on the other themes of pastoral heritage and are organised by the members of the CANEPAl consortium.

Πρόλογος

Η έκθεση "Το Πρόβατο" Οδοιπορικό στον Ποιμενικό Βίο –Τέχνη και Αρχιτεκτονική αποτελεί μέρος του διεθνούς ερευνητικού και εκθεσιακού προγράμματος CANEPAL, το οποίο εστιάζει στην πολιτιστική κληρονομιά της αιγοπροβατοτροφίας και του ποιμενικού βίου στην Ευρώπη και αναζητά τον κοινό τόπο. Με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 8 οργανισμοί από 7 Ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται πανεπιστήμια, εθνογραφικά μουσεία, ερευνητικά κέντρα και εμπειρογνώμονες της κοινωνίας της Πληροφορίας, υιοθετούν μια διεπιστημονική προσέγγιση και εξετάζουν με ολοκληρωμένο τρόπο τις διάφορες πτυχές της ποιμενικής δραστηριότητας, όπως αυτή αναδύεται μέσα από μια σειρά θεματικές ενότητες:

- Χειροτεχνήματα
- Αρχιτεκτονική
- Συνήθειες και αντικείμενα καθημερινής ζωής
- Διαδρομές εποχικών ποιμενικών μετακινήσεων
- Ποιμενικό Τοπίο
- Παραδοσιακή μαγειρική
- Προφορική παράδοση και μουσική
- Τεχνολογία τροφίμων – γαλακτοκομικά
- Ο ποιμενικός βιος στην Τέχνη, και
- Η οικονομία της αιγοπροβατοτροφίας

Η έκθεση που παρουσιάζεται στην παρούσα έκδοση πραγματεύεται δύο από τις παραπάνω θεματικές: την ποιμενική αρχιτεκτονική και την "ερμηνεία" του ποιμενικού βίου μέσα από την Τέχνη. Ο σκοπός της έκθεσης είναι πολλαπλός:

Να αναδείξει τα μηνύματα που μας μεταφέρουν τα ταπεινά αλλά και συγχρόνως σοφά και έξυπνα κτίσματα των ποιμένων προηγούμενων γενεών.

Να διατηρήσει τη συλλογική μνήμη μιας παράδοσης που σιγά-σιγά σβήνει, αποστερώντας μας από ένα σημαντικό πολιτιστικό κεφάλαιο.

Να μας αποκαλύψει την συμβολική, ποιητική αξία του ποιμενικού βίου και της μυθολογίας του αμνού, μέσα από τη ματιά των καλλιτεχνών.

Να μας επιβεβαιώσει τον κοινό τόπο ανάμεσα στους λαούς της Ευρώπης , όπως οριοθετείται από την κοινή πολιτιστική κληρονομιά και εμπλουτίζεται από τη διαφορετικότητα.

Τα εκθέματα προέρχονται από 6 Ευρωπαϊκές χώρες και συγκεκριμένα από την Ελλάδα, την Ουγγαρία, τη Γαλλία, τη Βρετανία, τη Βουλγαρία και την Εσθονία. Υποστηρίζονται από διετή έρευνα και τεκμηρίωση, και πλαισιώνονται από άλλες πέντε εκθέσεις, οι οποίες πραγματεύονται τις άλλες θεματικές ενότητες και παρουσιάζονται στις υπόλοιπες χώρες της σύμπραξης CANEPAL.

1. Μιτάτα στην περιοχή του Ιδαίου Άντρου, Κρήτη
Φωτ. Βελισσάριος Βουτσάς, 2013
Mitata in the wider area of Idaion Andron, Crete, Greece
Photo Velissarios Voutsas, 2013

2. Κοπάδι δίπλα σε λίμνη από βροχόνερα, Δολιανά Ηπείρου
Φωτ. Κλαίρη Μουσταφέλλου, 2013
Flock near a lake created by rain water, Doliana Epirus, Greece. Photo K. Moustafellou, 2013

4. Στο τέλος της μέρας, Νέγρι, 1978, από τη συλλογή Παραδοσιακές Ασχολίες - Κτηνοτροφία
Φωτ. Τάκης Τλούπας

Introduction

Rural architecture is without doubt one of the most important parts of our heritage. Although its value has not been recognised until the second half of the 20th century, and it is still neglected in many parts of Europe, rural architecture remains a living proof of the identity and quality of the rural landscape. Indeed, the great diversity of "architectural landscapes" is revealing the long history of European agricultural heritage, enhancing the beauty, identity and quality of rural landscapes. Today we accept that every building from a most humble cottage to an ornate village church can be an important part of rural architecture creating the identity of a landscape or a region.

Pastoral architecture has a regional character, with typical housing styles. The Mediterranean area contains reminiscences of the heritage of classic Greek and Roman periods. In central and northern regions we can distinguish alpine, Baltic, central European, Gallic, Germanic, Slavic, Nordic and similar regional styles of rural heritage. However, within each of these regions, a great richness of architectural variety exists, while common elements can be also frequently traced among the different regions. A common characteristic of pastoral architecture across Europe is also the creativity of the spontaneous design, the inventiveness of construction techniques and materials and the intelligent use of space.

Two factors seem to have influenced the development and shape of pastoral architecture in Europe: the type of pastoral economy and the local materials. These factors are influenced largely by the historical development of the pastoral economy in each country and region, reflecting such local characteristics and conditions as the availability of pastures, the climate, the size of the farm and the culture of the rural population.

3. Καλύβα στην κοιλάδα Small Meadow, δεκαετίες 1920-1930, Πολωνικά Tatras, Πολωνία. Φωτ. T. Zwoliński. Πηγή: Συλλογή Tatra Museum, Zakopane
A hut in the Small Meadow valley, 1920s-1930s, Polish Tatras, Poland. Photo: T. Zwoliński. Source: collection of the Tatra Museum, Zakopane

The type of pastoral economy that is prevalent in an area is directly reflected in pastoral architecture: nomadic or semi-nomadic communities built their shelters in a different way than communities permanently settled in one place. This is demonstrated by the light and temporary structures that we come across in the Balkan and East-European countries but also in the Mediterranean (e.g. Greece, Bulgaria, Hungary, Poland) developed along transhumance routes, while in other countries, such as the UK, the permanent location of the shepherds is reflected in the solid architecture of their structures. The availability and use of materials, on the other hand, has determined to a large extent the diversity of architectural forms and sealed the style and form adopted in different countries. A principal distinction emerges between wood, reed/straw and stone built structures. Often, all materials are combined in the same structure although one of them prevails and gives the structure its particular identity.

The exhibition "the Sheep" looks at pastoral architecture from many different angles, with overarching the integration of pastoral structures in the landscape and the creation of cultural landscapes of unique value. The exhibition gives a special platform to the traditional structures, which have a lot to teach us about functionality, wise use of building materials, bioclimatic principles and integration in the landscape. These are modest buildings of a surprising variety in form and construction methods, presenting the qualities of spontaneous vernacular architecture, i.e. simplicity and elegance based on their strict functionality and economy of design and materials.

Εισαγωγή

Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς μας είναι αναμφισβήτητα η αρχιτεκτονική της υπαίθρου. Παρότι η αξία της αναγνωρίστηκε μόλις το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα και εξακολουθεί να είναι παραμελημένη σε πολλά μέρη της Ευρώπης, η αρχιτεκτονική της υπαίθρου συνεχίζει να αποτελεί ζωντανή απόδειξη της ταυτότητας και της ποιότητας του αγροτικού τοπίου. Η μεγάλη ποικιλομορφία των «αρχιτεκτονικών τοπίων» μαρτυρά τη μακρόχρονη ιστορία της ευρωπαϊκής αγροτικής κληρονομιάς, αναδεικνύοντας την ομορφιά, την ταυτότητα και την ποιότητα των τοπίων της υπαίθρου. Σήμερα, πλέον, θεωρούμε, ότι κάθε κτίριο, από την πιο ταπεινή καλύβα μέχρι την ποιό περίτεχνη εκκλησία, μπορεί να αποτελεί σημαντικό τμήμα της αρχιτεκτονικής της υπαίθρου, καθώς συνθέτει την ταυτότητα ενός τοπίου ή μιας περιοχής.

Η αρχιτεκτονική της υπαίθρου στην Ευρώπη έχει τοπικό χαρακτήρα. Στην περιοχή της Μεσογείου απαντώνται στοιχεία που παραπέμπουν στην κληρονομιά της Κλασικής Ελληνικής και Ρωμαϊκής Περιόδου. Στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη διακρίνουμε αλπική, κεντροευρωπαϊκή, γαλατική, γερμανική, σλαβική, σκανδιναβική, καθώς και άλλα παρόμοια τοπικά είδη αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Ωστόσο, καθεμία από αυτές τις περιοχές διακρίνεται από πολυμορφία αρχιτεκτονικών δομών, ενώ, ταυτόχρονα, διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης εμφανίζουν κοινά στοιχεία. Ένα κοινό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής της υπαίθρου σε όλη την Ευρώπη είναι επίσης η δημιουργικότητα του αυθόρμητου σχεδιασμού, η επινοητικότητα στην εξεύρεση τεχνικών λύσεων και η έξυπνη χρήση του χώρου.

Δύο παράγοντες φαίνεται να έχουν επηρεάσει την εξέλιξη και μορφολογία της ποιμενικής αρχιτεκτονικής στην Ευρώπη: ο τύπος της ποιμενικής οικονομίας και τα τοπικά υλικά. Οι παράγοντες αυτοί συναρτώνται με τη διαχρονική εξέλιξη της ποιμενικής οικονομίας σε κάθε χώρα και περιοχή, αντανακλώντας τοπικά χαρακτηριστικά και συνθήκες, όπως η ύπαρξη βοσκοτόπων, το κλίμα, το μέγεθος της κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και οι παραδόσεις του τοπικού πληθυσμού.

Ο τύπος της ποιμενικής οικονομίας που κυριαρχεί σε μια περιοχή επηρεάζει την ποιμενική αρχιτεκτονική: νομαδικές ή ημι-νομαδικές κοινότητες κατασκευάζουν τα καταλύματα τους με διαφορετικό τρόπο απ' ότι οι μόνιμα εγκατεστημένες κοινότητες. Αυτό είναι φανερό στις ελαφρές, πρόσκαιρες κατασκευές που συναντάμε στις Βαλκανικές, ανατολικο-ευρωπαϊκές αλλά και μεσογειακές χώρες (όπως Ελλάδα, Βουλγαρία, Ουγγαρία, Πολωνία), οι οποίες αναπτύχθηκαν κατά μήκος των διαδρομών εποχιακής μετακίνησης των κοπαδιών. Αντίθετα, σε άλλες χώρες, όπως η Βρετανία, ο μόνιμος χαρακτήρας της εγκατάστασης των ποιμένων σε όλη τη διάρκεια του χρόνου αντανακλάται στη συμπαγή αρχιτεκτονική των κτιρίων τους. Η διαθεσιμότητα και χρήση δομικών υλικών καθόρισε, εξ' άλλου, την ποικιλία των αρχιτεκτονικών μορφών και διαμόρφωσε το στυλ και τη φόρμα που υιοθετήθηκαν σε διαφορετικές χώρες. Μια βασική διαφορά παρατηρείται μεταξύ ξύλινων, βεργόπλεκτων/αχυρόπλεκτων και πετρόκτιστων κατασκευών. Συνήθως, δύο ή περισσότερα υλικά συνδυάζονται σε μια κατασκευή, αλλά ένα από αυτά επικρατεί και προσδίδει στην κατασκευή την ιδιαίτερη ταυτότητά της.

Η Έκθεση, «το Πρόβατο», προσεγγίζει την ποιμενική αρχιτεκτονική από διαφορετικές οπτικές γωνίες, δίνοντας έμφαση στην ένταξη των ποιμενικών κατασκευών στο τοπίο και στη δημιουργία πολιτιστικών τοπίων μοναδικής αξίας. Η έκθεση δίνει προτεραιότητα στις παραδοσιακές κατασκευές, οι οποίες μας διδάσκουν πολλά για τη λειτουργικότητα των κτισμάτων, τη σοφή χρήση των δομικών υλικών, τις βιοκλιματικές αρχές κατασκευής και την ένταξη στο τοπίο. Πρόκειται για ταπεινά κτίσματα με εκπληκτική ποικιλία στη φόρμα και στις μεθόδους κατασκευής, με εμφανείς τις ιδιότητες της αυθόρμητης λαϊκής αρχιτεκτονικής, όπως η απλότητα και κομψότητα, που βασίζονται στην αυστηρή λειτουργικότητα και οικονομία του σχεδιασμού και των υλικών.

5. Χορός σε χαρά της χειμερινής στάνης Καρβουναίων με «ορθά» και «δίπλα» κονάκια, Γκρίκα Παραμυθιάς, 1955. Πηγή: Φωτογραφικό Λεύκωμα «Σαρακατσαναίοι», Αδελφότης των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου, Αθήνα 2011
Dancing in a fair outside the winter sheepfold of Karvounaioi including round (ortho konaki) and square (dipla konaki) huts, Grika, Paramythia, Epirus, Greece 1955. Source: Photographic Album "Sarakatsanei", Brotherhood of Athens-based Sarakatsani of Epirus, Athens 2011

Straw and reed huts adopt building techniques that date from pre-historic times. Straw huts are closely related to transhumance animal husbandry in the Balkan countries and along the Mediterranean, although they are also to be met in other countries, like Estonia and Hungary, associated mostly with summer farming. In the Mediterranean area, since antiquity, large flocks of sheep and goats would move between winter and summer. During the winter, the flocks were taken to lowlands, where a mild climate predominated, while during the summer the high temperatures made their transfer to upland pastures necessary. Testimonials from the 11th century reveal that all nomadic shepherds were already known in Greece and referred to as Vlachs (named after the ethnic community of Armano-Vlachs). Later, in texts of the 18th century, they are referred to as Vlacho-shepherds. For the expansive sheep farming (i.e. the occupation of large expanses of land which were not subjected to intensive agriculture) the term "Vlachiko" was used, which was considered to be much more than an occupation; rather, it denoted a lifestyle, a worldview and a code of common values that regulated social and economic life with equal terms for all. In Bulgaria, the Vlachs are known as Aromanians or Kutsovlasi or Vlasi or Gramosteani. Vlachs are associated with part-nomadism mostly, having established themselves in permanent settlements for the winter period and moving to higher

6. Καρακατσάνοι μπροστά στις καλύβες τους - Πρώτο μισό του 20ού αιώνα, χωριό Keserevo, περιοχή Tarnovo (Κεντρική Βουλγαρία). Πηγή: Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημων. Φωτογραφία αρχείου - IEFSEM -BAS
Karakachans in front of their huts - First part of 20th century, Keserevo village, Tarnovo district (Central Bulgaria). Source: Bulgarian Academy of Sciences. Archival photo - IEFSEM -BAS

7. Κονάκια, Διαλαμπή Κομοτινής, Οικογένεια Καλτσά Ιωάννη του Δημητρίου, 1940. Πηγή: «Λεύκωμα Σαρακατσάνων», Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων, Σέρρες 2007
Konakia, Dialambi Komotinis, Kaltsa family, 1940. Source: "Album of Sarakatsani", Folk Museum of Sarakatsani, Serres 2007

8. Φούρνος κονακιού, Πατρίκι Σερρών, Οικογένεια Τσαούση Βασίλειου του Γεωργίου, 1940. Πηγή: «Λεύκωμα Σαρακατσάνων», Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων, Σέρρες 2007
Built oven of konaki, Patriki, Serres, Greece, Tsaousis family, 1940. Source: "Album of Sarakatsani", Folk Museum of Sarakatsani, Serres 2007

Αχυρόπλεκτες και βεργόπλεκτες καλύβες υιοθετούν τεχνικές δόμησης που χρονολογούνται από την προϊστορική εποχή. Οι αχυροκαλύβες σχετίζονται στενά με την εποχιακή κτηνοτροφία στις χώρες των Βαλκανίων και της Μεσογείου. Ιδιαίτερα στη Μεσόγειο, ήδη από την αρχαιότητα, τα μεγάλα κοπάδια αιγοπροβάτων δεν παρέμεναν στην ίδια περιοχή το καλοκαίρι και το χειμώνα. Το χειμώνα, τα κοπάδια κατέβαιναν στα πεδινά, όπου επικρατούσε πιο ήπιο κλίμα, ενώ το καλοκαίρι, οι υψηλές θερμοκρασίες επέβαλαν τη μεταφορά τους σε ορεινά βοσκοτόπια. Μαρτυρίες του 11ου αιώνα μας πληροφορούν ότι οι νομάδες βοσκοί ήταν ήδη γνωστοί στην Ελλάδα και αναφέρονταν χαρακτηριστικά ως «Βλάχοι» (από την εθνοτική κοινότητα των «Αρμάνων Βλάχων»). Αργότερα, σε κείμενα του 18ου αιώνα αναφέρονται ως «Βλάχοι βοσκοί». Για την εκτεταμένη αιγοπροβατοτροφία (δηλαδή την κατάληψη μεγάλων εκτάσεων που δεν υποβάλλονταν σε εντατική καλλιέργεια) χρησιμοποιούνταν ο όρος «βλάχικο», ο οποίος όμως σήμαινε πολλά περισσότερα από μια απλή κατάληψη: υποδήλωνε περισσότερο έναν τρόπο ζωής, μια άποψη για τον κόσμο και έναν κώδικα κοινών αξιών που ρύθμιζε την κοινωνική και οικονομική ζωή των κατοίκων, με ίσους όρους για όλους. Στη Βουλγαρία, οι Βλάχοι είναι γνωστοί ως Αρωμούνοι/Αρωμάνοι ή Κουτσόβλαχοι ("Kutsovlasi") ή «Γραμουστιάνοι». Οι Βλάχοι συσχετίζονται κυρίως με τον ημι-νομαδισμό, καθώς συνήθιζαν να εγκαθίστανται σε μόνιμους οικισμούς το χειμώνα και να μετακινούνται σε μεγαλύτερο υψόμετρο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι οι Βλάχοι εμφανίζονται και στην πολωνική ιστορία της αιγοπροβατοτροφίας, στην περιοχή Podhale.

Άλλη μια διακριτή ομάδα βοσκών είναι οι Σαρακατσάνοι, οι οποίοι ζούσαν αποκλειστικά ως νομάδες, καθώς δεν κατείχαν κανενός είδους περιουσία, άρα δεν είχαν και μόνιμη κατοικία ούτε το χειμώνα, ούτε το καλοκαίρι. Παρότι αρχικά ήταν

6.

7.

8.

9. Λεπτομέρειες κατασκευαστικών στοιχείων κονακιού
Structural details of konaki

10. Εσωτερικό καλύβας - Τυροκομείο
Interiors of konakia - Dairy

11. Εσωτερικό καλύβας - Σχολείο
Interiors of konakia - School

12. Εσωτερικό καλύβας - Κατοικία
Interiors of konakia - Residence

9 -12. Από το Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων στις Σέρρες.
Φωτ. Φούλη Παπαγεωργίου., 2013. Πηγή: PRISMA
Sarakatsans' Folk Museum in Serres.
Photos Fouli Papageorgiou, 2013. Source: PRISMA, Greece

grounds only during the summer months. It should be noted that the Vlachs form also part of the Polish sheep farming history in the Podhale.

Another distinct group of shepherds are the Sarakatsani, who led an entirely nomadic life, as they did not possess any property and did not therefore have a permanent settlement either in winter or summer months. Although initially concentrated in north-western Greece and the mountains of Pindos, during the 18th and 19th centuries they dispersed widely to many other areas, such as Northern Greece (Thrace and Central-eastern Greek Macedonia), Thessaly, Sterea Ellada, and the islands of Evia and Crete, as well as Bulgaria, where they became known as Karakachani. Despite their dispersion, Sarakatsani maintained their cultural cohesion and cultural identity till the present days, when most of them have abandoned shepherding and have been integrated in rural and urban settlements.

Sarakatsani moved as communities: the "tselingato" consisted of one or more extended families (even as many as 15) forming a viable economic unit. These families constructed several huts to house their members and carry out complementary economic activities, such as cheese-making or weaving. The sheepfold was neighbouring the huts.

Sarakatsan huts are a rare example of spontaneous architecture demonstrating a successful relationship between construction method, morphology and economy of design. These huts are simple, easy to set up and wisely insulated against extreme heat or cold, using spontaneously the basic principles of bio-climatic construction. Made of tree branches, twigs, straw and clay, they are sturdy and functional. Their construction called for highly developed skills, often possessed exclusively by women, that were passed on from generation to generation within the

13. Λεπτομέρειες κατασκευαστικών στοιχείων ορθογωνικής καλύβας
Φωτ.Φούλη Παπαγεωργίου: 2013. Πηγή: PRISMA
Structural details of kalyva
Photo Fouli Papageorgiou, 2013. Source: PRISMA

14. Άποψη κονακιού
View of konaki

15. Μονό α-δίπλα καλύβι που χρησιμοποιείται για αποθήκη σανού
Single a-dipla hut used for storing hay

16. Συγκρότημα από Α-δίπλα καλύβες με περίβολο που χρησιμοποιούνται για μαντριά
Complex of a-dipla huts used as sheepfolds, with enclosure

13-16. Φωτ. Βελισσάριος Βουτσάς. Πηγή: Κώστας Ε. Κουρεμένος, «Σαρακατσάνοι», Εκδοτικός Οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα 1984
Photos Velissarios Voutsas. Source: Kostas E. Kouremenos, "Sarakatsani", "MELISSA", Athens 1984

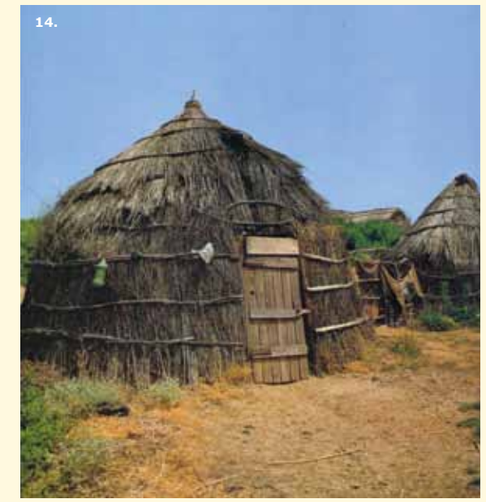

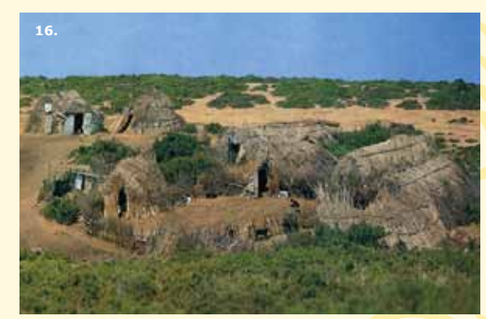

συγκεντρωμένοι στη βορειοδυτική Ελλάδα και στην οροσειρά της Πίνδου, τον 18ο και τον 19ο αιώνα διασκορπίστηκαν σε πολλές άλλες περιοχές, όπως η βόρεια Ελλάδα (Θράκη και κεντρική-ανατολική Ελληνική Μακεδονία), στη Θεσσαλία, στη Στερεά Ελλάδα, στην Εύβοια και στην Κρήτη, καθώς και στη Βουλγαρία, όπου ήταν γνωστοί ως «Καρακατσάνοι». Παρά τη διασπορά τους, οι Σαρακατσάνοι διατηρούν την πολιτισμική συνοχή και ταυτότητά τους μέχρι σήμερα, όπου οι περισσότεροι έχουν εγκαταλείψει το επάγγελμα του βοσκού και έχουν ενσωματωθεί σε αγροτικούς ή αστικούς οικισμούς.

Οι Σαρακατσάνοι μετακινούνταν ως κοινότητες, τα «τσελιγκάτα», που περιλάμβαναν μία ή περισσότερες εκτεταμένες οικογένειες (μέχρι και 15), οι οποίες συνέθεταν μια βιώσιμη οικονομική μονάδα. Αυτές οι οικογένειες κατασκεύαζαν τα απαραίτητα καλύβια για να στεγάζουν τα μέλη τους και επιδίδονταν σε συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες, όπως η τυροκομία και η υφαντουργία.
Οι στάνες για τα πρόβατα ήταν χωροθετημένες σε κοντινή απόσταση από τα καλύβια.

Τα Σαρακατσάνικα καλύβια αποτελούν ένα σπάνιο δείγμα αυθόρμητης αρχιτεκτονικής, και καταδεικνύουν μια αρμονική σχέση μεταξύ μεθόδου κατασκευής, μορφολογίας και οικονομίας στο σχεδιασμό. Τα κτίσματα αυτά είναι απλά, εύκολα στην κατασκευή και προσεκτικά μονωμένα για το πολύ κρύο ή ζέστη, χρησιμοποιώντας αυθόρμητα τις βασικές αρχές της βιοκλιματικής κατασκευής. Κατασκευασμένα από κλαδιά δέντρων ή θάμνων, άχυρο και πηλό, είναι ανθεκτικά και λειτουργικά. Η κατασκευή τους απαιτούσε ανεπτυγμένες δεξιότητες, τις οποίες συνήθως κατείχαν οι γυναίκες, πού περνούσαν από γενιά σε γενιά μέσα στην κοινότητα, διασφαλίζοντας την επιβίωση και ευημερία της κοινότητας.

Στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια γενικότερα απαντώνται δύο είδη Σαρακατσάνικου καλυβιού: α) το στρογγυλό καλύβι με

17.-18. Σειρά σχεδίων των φάσεων κατασκευής του κονακιού
Structural details of konaki

19. Κάτοψη του κονακιού (βάτρα, Ιεριμετρικός Ιάγκος, δομή τοιχώματος)
Floor plan of "konaki" (vatra, bench, walled structure)"

20. Κάθετη τομή του κονακιού. Διακρίνεται ο τρόπος που το ποθετείται το σάλωμα ώστε να μη μπαίνει η βροχή
Section of "konaki". One can observe how "saloma" is placed to offer protection from rain

17-20. Πηγή: Κώστας Ε. Κουρεμένος, «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική - Σαρακατσάνοι», Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 1984
Source: Costas E. Kouremenos, "Traditional Greek Architecture-Sarakatsans", published by "Melissa", Athens, 1984

17.

18.

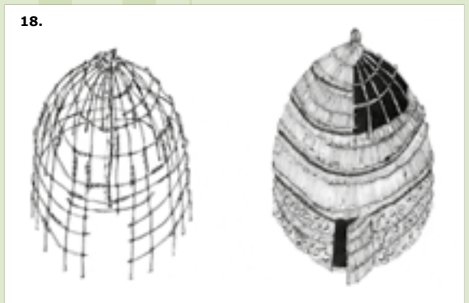

19. 20.

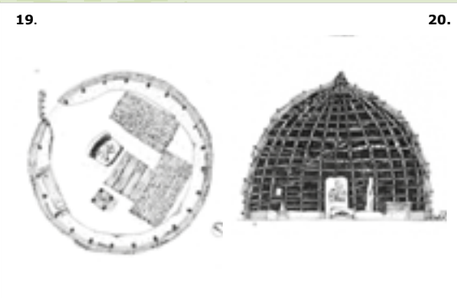

shepherds' communities, assuring the community's survival and welfare.

There are two types of Sarakatsan hut in Greece and the Balkans: a) the round hut with cone-shaped dome, which was used for residence ("ortho konaki"), as an auxiliary space ("halatzouka") or for sheltering animals ("mandri" or "tsirkos"); and b) the rectangular hut with pitched roof, used for storage, to keep the animals, for cheese-making or as a school for the children – the "α-dipla kalyvi".

To build the hut, the outline (round or oblong) was traced on the ground, the central wooden poles were then fixed and the horizontal links positioned, and then the frame was covered with rushes, straw, rye, twigs and other natural materials, creating a thick thatch. Although the building method was very simple and plain, the result was sturdy and watertight, providing good insulation from the heat of the summer. However, the huts had to be rebuilt every three to four years, as the natural materials were worn.

In **Bulgaria**, the Sarakatsan huts are very similar to those in Greece, as can be expected, given that the Bulgarian group is an offshoot of the Greek community, and the Greek language is largely used by them.

Straw or reed huts have been also built in **Hungary**, to provide shelter for the shepherd and his animals during the summer. On the Great Plain and in the Northern Hungarian Mountains, shepherds built straw and earth huts next to the sheepfolds on the summer pastures. The roof was held by props on the shorter sides; the sides of the hut were filled with dung, weed, brushwood and straw and then covered with earth. Reed was the primary building material in the Great Plain, where a special technique was developed to make the structure steady and safe, which implied the flattening of the sheaves of reed to achieve 5-10 cm thick pieces, digging them into the ground and tying them with flexible twigs.

A typical nomadic building in the Hortobágy (protected area in Eastern Hungary) was the "vasaló" (cooking-pen). It was a round hut, made of reed; its walls were leaning inward and had no roof. Usually it had a door and its purpose was to protect the fire and to provide a place where the shepherd could cook. Above the fire there was a pot-hanger, on which

κωνικό θόλο, το οποίο χρησιμοποιούσαν για κατοικία («ορθό κονάκι»), ή βοηθητικό χώρο («χαλατζούκα») ή καταφύγιο ζώων («μαντρί» ή «τσίρκος»), και β) το ορθογώνιο καλύβι, με δίρριχτη στέγη, το οποίο χρησιμοποιούσαν για αποθήκη, τη φύλαξη των ζώων, τυροκομείο ή σχολείο των παιδιών («α-δίπλα καλύβι»).

Για να κτιστεί το καλύβι, χαραζόταν πρώτα το περίγραμμα (στρογγυλό ή ορθογώνιο) στο έδαφος, στη συνέχεια στερεώνονταν οι κεντρικοί ξύλινοι στύλοι, τοποθετούνταν οι οριζόντιες συνδέσεις, και ο σκελετός καλυπτόταν με βούρλα, άχυρο, βρίζα (σίκαλη), κλαδιά και άλλα φυσικά υλικά, δημιουργώντας έτσι μια πυκνή χορταρένια επένδυση. Παρότι η μέθοδος κατασκευής ήταν πολύ απλή και λιτή, το κτίσμα ήταν ανθεκτικό και στεγανό, παρέχοντας καλή μόνωση από την καλοκαιρινή ζέστη. Ωστόσο, τα καλύβια έπρεπε να ξανακτίζονται κάθε 3-4 χρόνια, λόγω της φθοράς των φυσικών υλικών.

Στη **Βουλγαρία**, τα Σαρακατσάνικα καλύβια μοιάζουν πολύ με τα ελληνικά, όπως είναι αναμενόμενο, δεδομένου ότι οι Σαρακατσάνοι της Βουλγαρίας είναι ένα παρακλάδι της ελληνικής κοινότητας και μιλούν σε μεγάλο βαθμό ελληνικά.

Καλύβες από άχυρο ή καλάμια έχουν επίσης κατασκευαστεί στην **Ουγγαρία**, για να παρέχουν καταφύγιο για το βοσκό και τα ζώα του, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Στη Μεγάλη Πεδιάδα και στα βουνά της Βόρειας Ουγγαρίας, οι βοσκοί έχτιζαν το καλοκαίρι καλύβες από άχυρο και χώμα στα βοσκοτόπια δίπλα στα μαντριά. Η στέγη στηριζόταν σε στύλους στις στενές πλευρές, τα πλαϊνά της καλύβας γεμίζονταν με κοπριά, αγριόχορτα, φρύγανα και άχυρο και στη συνέχεια καλύπτονταν με χωμάτινο επίχρισμα. Το καλάμι ήταν το κύριο δομικό υλικό στην Μεγάλη Πεδιάδα, όπου αναπτύχθηκε μια ειδική τεχνική για να κάνει την κατασκευή σταθερή και ασφαλή χρησιμοποιώντας «πασσάλους» πάχους 5-10 εκ. από πεπιεσμένα δεμάτια καλαμιού, που μπήγονται στο έδαφος και δένονται με εύκαμπτα κλαδιά.

Ένα τυπικό νομαδικό κτίριο στην προστατευόμενη περιοχή της Ανατολικής Ουγγαρίας Hortobágy ήταν το "vasaló" (χώρος μαγειρέματος), μια στρογγυλή καλύβα από καλάμια με τοίχους που γέρνουν προς τα μέσα, χωρίς σκεπή. Συνήθως είχε πόρτα και ο σκοπός της ήταν να προστατεύει τη

21-22. Σειρά σχεδίων των φάσεων κατασκευής της διπλής α-δίπλα καλύβας
Drawings of construction phases of the double hut "a-dipla kalyva"

23. Κάτοψη της α-δίπλα καλύβας
Floor plan of the "a-dipla kalyva"

24. Τομή της α-δίπλα καλύβας
Section of the "a-dipla kalyva"

21-24. Πηγή: Κώστας Ε. Κουρεμένος, «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική - Σαρακατσάνοι», Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 1984
Source: Costas E. Kouremenos, "Traditional Greek Architecture-Sarakatsans", published by "Melissa", Athens, 1984

21.

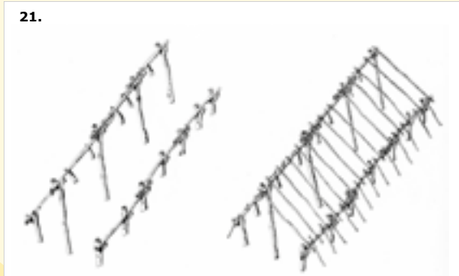

22.

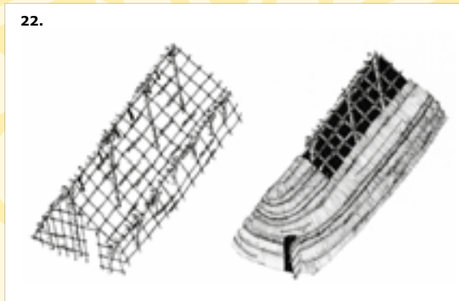

23. 24.

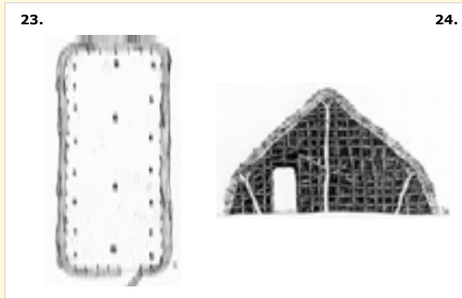

25. Στάνη προβάτων, Τρανσυλβανία, Bádok, Ουγγαρία, 1941. Πηγή: Υπαίθριο Εθνογραφικό Μουσείο Ουγγαρίας. Φωτ. László K. Kovács
Sheepfold, Transylvania, Bádok, Hungary, 1941. Photo László K. Kovács. Source: Hungarian Open Air Museum

26. Καλοκαιρινή στάνη προβάτων σε βοσκοτόπι, Võiküla, Νησί Muhu», Εσθονία, 1934. Φωτ. Gustav Ränk Πηγή: Φωτογραφική συλλογή του Εθνικού Μουσείου της Εσθονίας
Summertime sheep barn on a pasture (lightweight structure), Võiküla, Muhu island", Estonia, 1934. Photo Gustav Ränk. Source: Estonian National Museum photo collection

27. Στάνη τύπου "borde" στη Γασκώνη, Γαλλία. Φωτ. F. Arnaudin. Πηγή: Ecomusée de Marquèze
Sheepfold of the "borde" type in Gascogne, France. Photo F. Arnaudin. Source: Ecomusée de Marquèze

28. Στέγαστρο για τα πρόβατα. Φαίνεται η χρήση του και διακρίνεται η κατασκευή του Φωτ. Βελισσάριος Βουτσάς. Πηγή: Κώστας Ε. Κουρεμένος, «Σαρακατσάνοι», Εκδοτικός Οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα 1984
Shed for sheep. The construction details can be easily seen Photos Velissarios Voutsas. Source: Kostas E. Kouremenos, "Sarakatsani", "MELISSA", Athens 1984

25.

26.

27.

the stew-pot was hung. Simple forms of the vasaló could be found everywhere on the Hortobágy, where there wasn't enough space for a fireplace in the shepherd's hut.

Summer barns in **Estonia** also exploit straw, built either entirely from reeds or used wooden walls and a reed roof. In Saaremaa and Muhu, it was usual practice for summer barns and sheepfolds to be erected in fields that were farther from the village.

In the Gascony Plains in **France**, the sheep barns and sheepfolds dominate by their presence the countryside. Up to the 20th century, there were several thousand examples. A typical example of this area is the "borde", which has a steeply sloping roof initially covered with a thatch of rye, heather or reed (for the ones situated close to large lakes near the coast) of grasses growing on the dunes (for those established on the coast). The simplest model of borde, and the most common, is a single-storey sheep barn, which is rectangular, built with a wooden frame and wood boarded exterior with a three sloped roof. In a variation, the two-slope roof slopes goes down to the ground and hides the exterior walls; or the roof goes down low but does not touch the ground. It is interesting to note that in the area of Landes de Gascogne the sheep were mostly farmed for their manure, which improved the land used for agriculture, and consequently milking compartments or cheese-making installations were missing.

In **Bulgaria**, it was typical of pastoral husbandry to care for sheep and goats in winter in sheltered constructions, often in a supplementary structure in the fields – the so-called "kolibi" (meaning 'huts' or 'temporary cottages for a season'). The owners of small number of sheep (20 – 30) usually tended them in their yard in the village. Sheep were kept in a special construction/ pen, called, "koshára", which was made of straw and had a semi-circular shape. Round shape sheepfolds were also common.

Sheds, are also typical shelters of sheep, mostly for the summer, to protect them from the heat. They are made of reed, rush, hay or straw, woven over a timer frame and they are often elegant landmarks of a delicate shape, creating a unique feature on the landscape.

28.

φωτιά και να προσφέρει ένα χώρο, όπου ο βοσκός μπορούσε να μαγειρέψει. Πάνω από τη φωτιά υπήρχε ένα κρεμαστάρι για τη χύτρα. Απλές μορφές του "vasaló" βρίσκονταν παντού στο Hortobágy, όπου δεν υπήρχε αρκετός χώρος για τζάκι στην καλύβα του βοσκού.

Οι καλοκαιρινές στάνες στην **Εσθονία**, επίσης, εκμεταλλεύονται το άχυρο και χτίζονται, είτε εξ ολοκλήρου από καλάμια, ή με ανακυκλωμένα ξύλα και στέγη από καλάμια. Στην Saaremaa και το Muhu ήταν συνηθισμένη πρακτική να στήνονται το καλοκαίρι οι στάνες και τα μαντριά σε αγρούς μακριά από το χωριό.

Στις πεδιάδες της Γασκώνης στη **Γαλλία** , οι στάνες και τα μαντριά των προβάτων κυριαρχούν με την παρουσία τους στην ύπαιθρο. Μέχρι τον 20ο αιώνα, υπήρχαν αρκετές χιλιάδες τέτοια δείγματα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περιοχής είναι η "Borde" με έντονα επικλινή στέγη επικαλυμμένη με άχυρο σίκαλης, ρείκι ή καλάμι (σε περιοχές κοντά σε μεγάλες λίμνες), ή με χόρτα αμμόλοφων (σε περιοχές κοντά σε ακτές). Το πιο απλό και πιο συνηθισμένο πρότυπο της "Borde" είναι μια μονώροφη ορθογώνια στάνη αποτελούμενη από ένα ξύλινο πλαίσιο, επενδεδυμένο εξωτερικά με σανίδες και στεγασμένο με 4 ιτη στέγη. Σε μια παραλλαγή του κτίσματος, οι δύο πλευρές της στέγης κατεβαίνουν μέχρι το έδαφος και κρύβουν τους εξωτερικούς τοίχους, ή η στέγη κατεβαίνει χαμηλά, αλλά δεν αγγίζει το έδαφος. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί, ότι στην περιοχή Landes de Gascogne τα πρόβατα εκτρέφονται, ως επί το πλείστον, για την κοπριά τους και, κατά συνέπεια, λείπουν οι εγκαταστάσεις αρμέγματος ή τυροκομίας.

Στη **Βουλγαρία**, ήταν χαρακτηριστικό της ποιμενικής κτηνοτροφίας να φροντίζουν τα αιγοπρόβατα κατά τη χειμερινή περίοδο σε κλειστές εγκαταστάσεις, συχνά σε ένα πρόσθετο κτίσμα στους αγρούς - το λεγόμενο "colibi" (που σημαίνει «καλύβα» ή «προσωρινή κατοικία για μία εποχή»). Οι ιδιοκτήτες μικρών κοπαδιών (20 έως 30 πρόβατα) τα στάβλιζαν συνήθως στην αυλή τους στο χωριό. Τα πρόβατα σταβλίζονταν σε ειδική ημικυκλική κατασκευή από άχυρο, την "koshára". Συνήθεις ήταν επίσης οι στρογγυλές στάνες.

Τα **υπόστεγα** είναι επίσης χαρακτηριστικά καταφύγια των προβάτων, κυρίως το καλοκαίρι, για την προστασία των ζώων από τη ζέστη. Κατασκευάζονται από καλάμια, βούρλα ή

Contemporary structures from srtaw

Σύγχρονες κατασκευές από άχυρο

Straw house in Aigina

A contemporary sheep barn has been built in Aigina, Greece using straw bales. The straw bales are piled within the poles of the wooden frame, then covered by wire net and plastered. The resulting building is bio-climatic and offers many advantages:

- It is ecological with possibility to recycle its building materials
- It is economic, costing much less than an conventional construction
- It has a high insulation value
- It is anti-seismic
- It does not create building waste during its construction

Σύγχρονες κατασκευές από άχυρο

Μια σύγχρονη στάνη έχει κατασκευαστεί στην Αίγινα, η οποία χρησιμοποιεί αχυρόμπαλες ως δομικά στοιχεία. Οι μπάλες τοποθετούνται μέσα στους στύλους του ξύλινου πλαισίου και καλύπτονται εξωτερικά με συρμάτινο πλέγμα και σοβά. Το κτίριο που δημιουργείται είναι βιοκλιματικό και προσφέρει πολλά πλεονεκτήματα:

- Είναι οικολογικό, με δυνατότητα ανακύκλωσης των δομικών υλικών που χρησιμοποιεί
- Είναι οικονομικό, με πολύ λιγότερο κόστος από μια συμβατική κατασκευή
- Έχει υψηλή μονωτική αξία
- Είναι αντισεισμικό
- Δεν δημιουργεί απόβλητα κατά την κατασκευή του

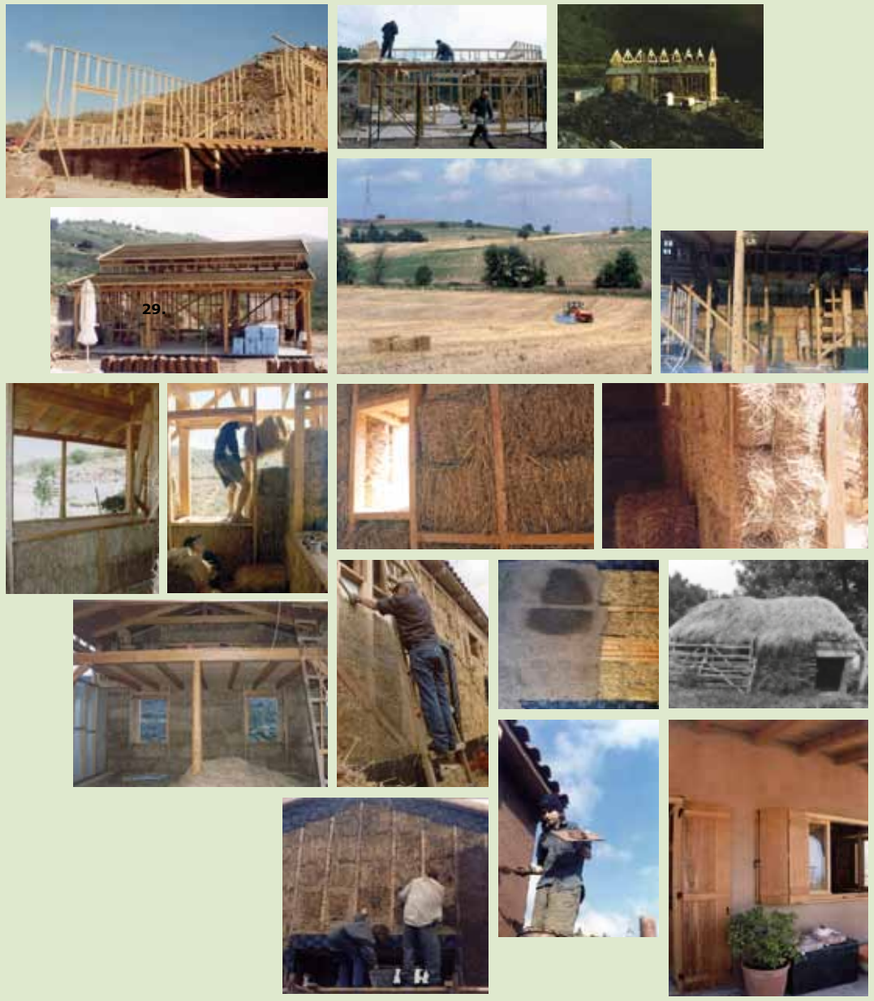

Γιώργος Γιώτσας

«ΑΩΟΣ 1», 2013, μεικτή τεχνική, 150x70 εκ.

Giorgos Giotsas

"AOOS 1", 2013, mixed media,150x70 cm

Γιώργος Γιώτσας

Μετά τη βροχή στο Σμόλικα», 2013, μεικτή τεχνική, 150x70 εκ.

Giorgos Giotsas

"After the rain in Smolikas", 2013, mixed media, 150x70 cm

Stone

Stone is a solid, hard wearing material, providing insulation against the cold and the heat. Stone is popular in upland areas or in rocky islands, creating sturdy buildings, which are harmoniously integrated in the landscape. The majority of sheep farms in Europe has traditionally used stone, provided that it is a local material. Stone is also combined with other materials, such as timber, usually for the construction of the roof, while roofs are also constructed using straw and reed, at times combined with mud.

The stone built sheep farms vary in size and shape, depending on the area and functions the buildings are planned to serve. Inside villages, the sheep farms consist of two or three storeys, the lower of which is sheltering the animals and the upper the shepherd's family. Many sheep farms are also located outside the settlements, taking the form of field barns, cabins, huts or cells. Small stone structures are scattered in the countryside of Greece, Poland, Bulgaria, UK and France.

A typical sheepfold in Greece is called "mandra". Literally speaking, a mandra is the fence that defines an enclosure for sheep, but the term has been used for both the enclosure and the buildings of a sheep farm. Often a mandra is a single building standing alone in a plain or a mountain slope. Some of these buildings include a second room, positioned in an L shape, to use for milk storage and as a diary. Such simple structures have developed gradually into a well organised farmstead, providing shelter for the animals, a residence for the shepherd's family, and storage or production spaces including a barn, a threshing floor, a built oven and cheese making facilities. Stone built mandras are in most cases built in drystone, especially in the islands, forming part of the system of terraces and an integral component of the resulting «cultural landscape».

Special attention is given in the exhibition to the mandra buildings in the islands of the Aegean, especially in the Cyclades and North Aegean islands, because of the integral relationship these pastoral buildings have with the landscape of the islands, which makes them unique aesthetically and culturally, reflecting the local heritage and history. Examples from the islands of Tinos, Kythnos, Ikaria and Lemnos illustrate the embedding of these structures into the surrounding landscape and the sculpture-like result that makes this landscape unique.

It is interesting to see how the artists have caught this

Πέτρα

Η πέτρα είναι ένα συμπαγές και ανθεκτικό υλικό, που προσφέρει μόνωση για το κρύο και τη ζέστη. Η πέτρα είναι ένα δημοφιλές δομικό υλικό σε ορεινές περιοχές, ή σε βραχώδη νησιά και δημιουργεί ανθεκτικά κτίσματα που εντάσσονται αρμονικά στο τοπίο. Η πλειοψηφία των εγκαταστάσεων προβατοτροφίας στην Ευρώπη έχει χρησιμοποιήσει παραδοσιακά την πέτρα, εφόσον αποτελεί τοπικό υλικό. Η πέτρα συνδυάζεται επίσης με άλλα υλικά, όπως το ξύλο, συνήθως για την κατασκευή της στέγης ή και άλλων μερών του κτιρίου, σε χώρες στις οποίες η ξυλεία είναι άφθονη, ενώ οροφές από καλάμια και άχυρο, μερικές φορές σε συνδυασμό και με λάσπη, έχουν παραδοσιακά χρησιμοποιηθεί σε μικρά κτίσματα.

Οι πετρόκτιστες κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις απαντώνται σε διάφορα μεγέθη και τύπους, σύμφωνα με την παράδοση κάθε περιοχής και τις λειτουργίες που εξυπηρετούν τα κτίρια. Μέσα στα χωριά, οι εγκαταστάσεις αποτελούνται από δύο ή τρεις ορόφους, ο χαμηλότερος των οποίων προορίζεται για τα ζώα, ενώ στον ανώτερο κατοικεί η οικογένεια του βοσκού. Πολλές εγκαταστάσεις βρίσκονται έξω από τους οικισμούς και περιλαμβάνουν στάνες, σπιτάκια, καλύβες ή κελιά. Μικρά πέτρινα κτίσματα υπάρχουν διάσπαρτα στην ύπαιθρο της Ελλάδας, της Πολωνίας, της Βουλγαρίας, της Βρετανίας και της Γαλλίας.

Η τυπική πετρόκτιστη στάνη στην Ελλάδα ονομάζεται «μάντρα». Στην κυριολεξία, η μάντρα είναι ο φράχτης που περικλείει τη στάνη, αλλά ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί τόσο για την περίφραξη όσο και για τις κτιριακές εγκαταστάσεις προβατοτροφίας. Συχνά η μάντρα είναι ένα αυτοτελές κτίριο τοποθετημένο σε μια πεδιάδα, ή στην πλαγιά ενός βουνού. Μερικά από αυτά τα κτίρια περιλαμβάνουν ένα δεύτερο δωμάτιο, σε σχήμα L, που χρησιμεύει για την αποθήκευση του γάλακτος και ως τυροκομείο. Τέτοιες απλές εγκαταστάσεις εξελίχθηκαν σταδιακά σε καλά οργανωμένα αγροκτήματα, παρέχοντας στέγη για τα ζώα, κατοικία για την οικογένεια του βοσκού και χώρους αποθήκευσης και παραγωγής, περιλαμβάνοντας αχυρώνα, αλώνι, κτιστό φούρνο και τυροκομικές εγκαταστάσεις. Πετρόκτιστες μάντρες χτίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις με ξερολιθιά, κυρίως στα νησιά, και αποτελούν μέρος του συστήματος των αναβαθμίδων και των υποστηρικτικών τοίχων που διαμορφώνουν τις αναβαθμίδες.

Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στις μάντρες των νησιών του Αιγαίου, στο πλαίσιο της Έκθεσης,

30. Θάνος, Μάντρα Γλυκή, Λήμνος. Πηγή: Προσωπική συλλογή Έκτορα Κατσαρού
Thanos, Glyki sheepfold, Lemnos island, Greece. Source: personal collection of Hector Katsaros

30.

interaction between buildings and landscape: A. Kontellis offers his personal perception of the mandra in Lemnos (see p.74).

In **Bulgaria** stone buildings related to sheep farming, standing alone in pastures in the Bulgarian part of the Rhodope Mountains were usually rectangular, one-room structures, which accommodated milk-processing facilities and living space for the shepherd during the dairying period. The “living space” in fact was a spot near the door, with a broad plank-bed for the night and a chest – “rákla” or a shelf – “sergèn” to keep dishes, vessels, food supplies and bread. Next to it was the hearth where the big cauldron for cooking curds and warming up the milk was placed and where the everyday meal was prepared.

In higher areas in the mountains the animals were kept in winter in solid stone buildings with two floors, called “kolibi” (huts). The second floor was a barn for keeping hay and fodder and underneath was the stable or horse-pen where horses, mules and cows were tended, as well as sheep. In case sheep were much more in number, the farmer constructed for them a separate pen. On the second floor was also the room of the shepherd/ herdsman, as well as a small closet for keeping utensils and food supplies.

In **Poland**, stone huts, called “kolibas” were typical of the Tatra Mountains. There is a large diversity of architectural forms in these kolibas, but they all shared a one-room horizontal plan, no windows, while very different roof constructions were applied – using at the end of the 19th century a system with rafters. The stone kolibas of the Tatras are unique, since, except for the Beskid Mały, they are not present anywhere else in the whole Carpathian range. Those huts that included a variety of functions, such as residential and production-related, were called “bacówkas”.

In **France**, a large variety of stone built sheep barns and cabins are to be seen in the Pyrenees. In the Basque and Béarn mountains the “cayolar” or “cujala” is the cabin where the shepherd lives. It is adjacent to the enclosure for milking, where the ewes are kept in the evening, since the Béarn and Basque countries practice sheep rearing for cheese production. The shepherds used to make cheese in the same room where they lived. A salting room, the place where the cheese was left to ripen, was often an additional room of the hut, unless it was made up of a separate small building, which could be covered with grass clumps. The cujala/cayolars are mostly isolated buildings or more rarely form part of a loosely defined group. The old cabins were made from dry stone. Often only the walls were built, the shepherds in summer pastures put together two or three

κυρίως στις Κυκλάδες και στα νησιά του Βορείου Αιγαίου, λόγω της αναπόσπαστης σχέσης που έχουν αυτά τα ποιμενικά κτίσματα με το τοπίο των νησιών, που τα κάνει μοναδικά ως προς την αισθητική και πολιτισμική αξία τους, αντανακλώντας την τοπική παράδοση και ιστορία. Παραδείγματα από τα νησιά Τήνο, Κύθνο, Ικαρία και Λήμνο απεικονίζουν την ένταξη αυτών των κατασκευών στο περιβάλλον τοπίο. Το αισθητικό αποτέλεσμα που προσομοιάζει με γλυπτή μορφή κάνει το τοπίο μοναδικό.

Είναι ενδιαφέρον να δει κανείς πώς οι καλλιτέχνες έχουν συλλάβει αυτή την αλληλεπίδραση μεταξύ των κτιρίων και του τοπίου. Ο ζωγράφος Ανδρέας Κοντέλλης προσφέρει την προσωπική του αντίληψη για τις μάντρες της Λήμνου (βλ. σελ. 74).

Στη **Βουλγαρία**, τα μεμονωμένα πέτρινα κτίρια, που προορίζονται για την αιγοπροβατοτροφία και απαντώνται στα βοσκοτόπια του βουλγαρικού τμήματος της οροσειράς της Ροδόπης, ήταν συνήθως ορθογώνια, μονόχωρα κτίσματα που στέγαζαν τις εγκαταστάσεις κατεργασίας του γάλακτος και το χώρο διαβίωσης του βοσκού, κατά την περίοδο της γαλακτοκομίας. Ο χώρος διαβίωσης ήταν ουσιαστικά μια γωνιά κοντά στην πόρτα, με ένα μεγάλο κρεβάτι με τάβλες και ένα μπαούλο, ή ένα απλό ράφι για να αποθηκεύονται πιατικά και σκεύη, το ψωμί και τα υπόλοιπα τρόφιμα. Δίπλα υπήρχε η εστία, όπου τοποθετούσαν ένα μεγάλο καζάνι για να παρασκευάζεται το τυρόπηγμα και να ζεσταίνεται το γάλα, αλλά μαγείρευε και το καθημερινό γεύμα του ο βοσκός.

Στα ορεινά, τα ζώα έβρισκαν στέγη το χειμώνα σε συμπαγή διώροφα πετρόκτιστα κτίσματα, τα “kolibi” (καλύβια). Ο πρώτος όροφος στέγαζε τον αχυρώνα για την αποθήκευση του σανού και άλλων ζωοτροφών, και το ισόγειο το στάβλο, όπου φυλάγονταν τα άλογα, τα μουλάρια και οι αγελάδες, καθώς και τα αιγοπρόβατα. Αν τα αιγοπρόβατα ήταν πολύ περισσότερα από τα υπόλοιπα ζώα, κατασκευαζόταν χωριστή στάνη γι’ αυτά. Στον πρώτο όροφο βρισκόταν και η κατοικία του βοσκού, καθώς και ένα καμαράκι για να αποθηκεύονται τα σκεύη και τα τρόφιμα.

Στην **Πολωνία**, τα τυπικά κτίσματα στα βουνά Τάτρα είναι τα “kolibas”, ένα είδος πέτρινης καλύβας. Υπάρχει μεγάλη ποικιλία αρχιτεκτονικών μορφών σε αυτές τις

31. Η καλύβα– bacówka. Περιοχή Dolina Pięciu Stawów (Όρη Tatras). Φωτ. Zbigniew Moździerz. Πηγή: Μουσείο Kresow, Πολωνία
The hut - bacówka. Dolina Pięciu Stawów (Tatras). Photo Zbigniew Moździerz, Poland

32. Μάντρα για κατσίκια στα Κοσοίκια, Ικαρία, 2013.
Goat-fold in Kosikia, Ikaria island, 2013.

33. Συγκρότημα από μάντρες σε στενή κοιλάδα παράλληλα με την επαρχιακή οδό Μέριχα - Δρυοπίδας, 2013.
Constellation of sheepfolds and small barns in a narrow valley parallel to the Merihas - Dryopida road, 2013.

34. Λεπτομέρεια εισόδου για τα ζώα, Τριπόταμος Τήνου, 2013.
Detail of the entrance for the animals, Tripotamos, Tinos island, 2013.

32-34. Φωτ. Φούλη Παπαγεωργίου. Πηγή PRISMA
Photo: Fouli Papageorgiou. Source: PRISMA

35.

36.

37.

35. Αχυρώνας τεσσάρων χώρων. Πηγή: H. Pärdi, Εσθονία
Four-room barn. Source: H. Pärdi, Estonia

36. Στάνη στα Πυρηναία, στο χωριό Alzen (Ariège), 2009. Φωτ. Pierre del Porto. Πηγή: AFMA - Ecomusée de Marquèze
Sheep barn in the Pyrenees in the Alzen village (Ariège), 2009. Photo Pierre del Porto. Πηγή: AFMA - Ecomusée de Marquèze

tree trunks, which were then covered by planks and then by tarpaulin to make a roof. Other cabins were more elaborate, covered with roof tiles (Béarn) or wooden tiles (Basque country) placed on a rudimentary frame. Corrugated metal roofs have recently replaced the old coverings.

In the **Hautes-Pyrénées**, barns in dry stone or stone masonry blocks joined with lime, gather together in one rectangular space, providing shelter for the shepherd and the stable-sheepfold on the ground floor, with the hay on the upper floor. A two slope roof is covered with thatch, curved tiles or slate, and uses sloping angles which are appropriate to these materials.

In **Estonia**, barns were traditionally buildings with walls made of sparse horizontal beams and an earthen floor, mostly with a straw or shingle hipped roof. The shepherds were using these stone built structures mainly in the summer as storerooms, shelter and for other productive activities. The building rested on a low quarrystone and/or limestone foundation; there was no underground foundation. In the second half of the 19th century, the most forward looking farms in Estonia started to build barn structures with a high stone base to increase the lifespan of the buildings.

37. Παλιός αχυρώνας, χωριό Staro Selo, κοινότητα Troyan, βουνό Central Stara Planina, 2011. Φωτ. Marina Trayanova. Πηγή: Αρχείο National Museum of History, Βουλγαρία
Old barn, Staro Selo village, Troyan municipality, Central Stara Planina mountain, 2011. Photo Marina Trayanova. Source: Archive National Museum of History, Boulgaria

καλύβες, όλες όμως έχουν την ίδια κάτοψη με ένα μόνο δωμάτιο χωρίς παράθυρα, ενώ η στέγη κατασκευάζεται με πολύ διαφορετικούς τρόπους – στα τέλη του 19ου αιώνα χρησιμοποιούνταν ένα σύστημα με κεκλιμένες δοκούς. Οι πέτρινες καλύβες στα βουνά Τάτρα είναι μοναδικές, καθώς, εκτός από την περιοχή Beskid Mały, δεν απαντώνται πουθενά αλλού σε ολόκληρη την οροσειρά των Καρπαθίων. Οι καλύβες, που συγκέντρωναν πολλαπλές λειτουργίες, οι οποίες αφορούσαν, τόσο την κατοικία, όσο και την παραγωγή, ονομάζονταν “bacówkas”.

Στη **Γαλλία**, πετρόκτιστες στάνες και μικρά σπίτια απαντώνται σε μεγάλη ποικιλία στα Πυρηναία. Στα βουνά των περιοχών της Béarn και της χώρας των Βάσκων, το σπιτάκι, όπου κατοικεί ο βοσκός, λέγεται “cayolar” ή “cujala”. Βρίσκεται δίπλα στον περιφραγμένο χώρο, που χρησιμοποιείται για το άρμεγμα, και όπου διανυκτερεύουν οι προβατίνες και οι κατσίκες, δεδομένου ότι οι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνται συστηματικά με την τυροκομία. Παλαιότερα, η τυροκομία γινόταν στον ίδιο χώρο όπου κατοικούσαν οι βοσκοί. Η καλύβα συχνά είχε ένα πρόσθετο δωμάτιο αλατίσματος, όπου άφηναν το τυρί να ωριμάσει, εκτός αν υπήρχε ένα ξεχωριστό μικρό κτίριο με σκεπή από πατημένο χορτάρι. Η “cujala” ή “cayolar” είναι συνήθως ένα μεμονωμένο κτίριο, ή πιο σπάνια μέρος ενός χαλαρά οριζόμενου συμπλέγματος. Συχνά, στις πέτρινες καλύβες, κτίζονταν μόνον οι τοίχοι, και κάθε καλοκαίρι ο βοσκός στερέωνε δυο-τρεις κορμούς πάνω στους τοίχους, τους κάλυπτε με σανίδες και στη συνέχεια τις επικάλυπτε με πίσσα και έφτιαχνε τη στέγη. Μερικά σπιτάκια ήταν πιο περιποιημένα, με στέγη από κεραμίδια (Béarn) ή ξυλόπλακες (χώρα των Βάσκων), τοποθετημένες σε ένα στοιχειώδη σκελετό. Τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιούνται κυματοειδή φύλλα λαμαρίνας για την κάλυψη της στέγης.

Στα **Υψηλά Πυρηναία**, ποιμενικές εγκαταστάσεις από ξερολιθιά ή λιθοδομές, κτισμένες με κονίαμα ασβέστη δημιουργούν ορθογωνικούς χώρους, που στεγάζουν το βοσκό και το κοπάδι των ζώων στο ισόγειο και τον αχυρώνα στον όροφο. Η δίρριχτη στέγη καλύπτεται από άχυρο, κεραμίδια ή πλάκες, και παίρνει κλίσεις που καθορίζονται από τα υλικά που την αποτελούν.

Στην **Εσθονία**, οι στάνες ήταν κτισμένες με τοίχους από αραιά τοποθετημένα δοκάρια, είχαν χωματένιο πάτωμα, οροφή από

38. Αγρόκτημα των Ariousec - ο Sam και η Marion ετοιμάζονται να μετακινήσουν το κοπάδι τους στον τόπο διαχείμασης, Val d’Azun. Φωτ. Sébastien Carlier, 2011. Πηγή: AFMA - Ecomusée de Marquèze
Ariousec farm, during the setting up of the transhumance with Sam and Marion, Val d’Azun. Photo Sébastien Carlier, 2011. Source: AFMA - Ecomusée de Marquèze

38. Στάνη, περιοχή Jaut, Val d’Ossau, 2011. Πηγή: AFMA - Ecomusée de Marquèze
Cabane secteur Jaut, Val d’Ossau, 2011. Source: AFMA - Ecomusée de Marquèze

37.

38.

άχυρο και επικλινή στέγη από λεπτές σανίδες. Οι βοσκοί χρησιμοποιούσαν αυτά τα πέτρινα κτίρια κυρίως το καλοκαίρι, ως αποθήκη και ως κατάλυμα, καθώς και για άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Το κτίσμα στηριζόταν σε χαμηλό τοιχίο από λαξευτή πέτρα ή/και ασβεστόλιθο, χωρίς κανονικά θεμέλια. Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι πιο εξελιγμένες εκμεταλλεύσεις στην Εσθονία έκτιζαν τις στάνες σε μια υψηλή πετρόκτιστη βάση, για να αυξήσουν το όριο ζωής του κτίσματος.

39.

In **Greece**, domed structures are found in many regions, bearing different names. In Magnesia, and in other parts of mainland Greece they are called “tholoi” (meaning domes), in northern Greece they are called “calyves” or “petrokalyves” (stonehuts) and in Crete they are known as “mitata”. There are several types of dome construction: spherical-wedged, parabolic, cone-shaped. A large number of these constructions have an age of two hundred years or more and many are still standing in good condition. They are built by the drystone technique and merge into the surrounding landscape both in terms of colour and texture. In Crete, the structure is partly sunken into the ground and the dome is often covered by earth, thus assuring coolness in the summer. The functions of mitata vary from place to place, although cheese making and cheese storage are central uses, as well as providing temporary residence for the shepherd or simply shelter from the heat, the cold and the rain.

In **France**, domes are also typical of the sheep farming landscape. Associated with the sheep trails (transhumance routes) but also present near farms, the famous dry-stone cabins are spread throughout the “causses” (limestone plateaus) although their presence is not continuous and are found in varying densities. Their body is usually cylindrical, while the upper part is often trunk-shaped, conical or bell-shaped, Their original function is “caselles” i.e. shepherds’ shelters. Some, more spacious ones, are typical of the Limogne causse and the eastern part of the Tarn-et-Garonne, where they were used to shelter groups of ten to fifteen ewes.

39. Μεγαλο συγκρότημα θόλων της Σουβάλας στη Μεγάλη Βελανιδιά, τ. Δήμος Μακρινίτσας Πηλίου
Φωτ. Κώστας Σακαβάλας. Πηγή: Φως στους Θόλους, Κ. Σακαβάλα, έκδοση Δήμου Αισωνίας, 2009
Large complex of domed structures in Souvala, Megali Velanidia, Makrinitsa, Pelion

40. Ο θόλος του Ζωιτόπουλου στα Παλούκια, τ. Δήμος Μακρινίτσας Πηλίου Φωτ. Κώστας Σακαβάλας. Πηγή: Φως στους Θόλους, Κ. Σακαβάλα, έκδοση Δήμου Αισωνίας, 2009
The dome of Zoitopoylos, Paloukia, Makrinitsa, Pelion Photo Kostas Sakavalas. Source: Light in the Domes, K. Sakavalas, published by the Municipality of Aisonias, 200

41-42. Μιτάτα στην περιοχή του Ιδαίου Άντρου, Κρήτη Φωτ. Βελισσάριος Βουτσάς, 2013. Πηγή: ΠΡΙΣΜΑ
Mitata in the wider area of Idaion Andron, Crete, Greece Photo Velissarios Voutsas, 2013. Source: PRISMA

Στην **Ελλάδα**, θολωτά κτίσματα απαντώνται σε πολλές περιοχές, με διαφορετικό όνομα κάθε φορά. Στη Μαγνησία και σε άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας ονομάζονται «θόλοι», στη Βόρεια Ελλάδα «καλύβες» ή «πετροκαλύβες» και στην Κρήτη ονομάζονται «μιτάτα». Υπάρχουν διάφοροι τύποι θόλων, ανάλογα με το σχήμα τους: σφαιρική σφήνα, παραβολή, κώνος. Ένας μεγάλος αριθμός αυτών των κτισμάτων κατασκευάστηκαν πριν από 200 ή περισσότερα χρόνια και πολλά από αυτά διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Είναι κτισμένα με την τεχνική της ξερολιθιάς και ενσωματώνονται αρμονικά στο τοπίο που τα περιβάλλει, όσον αφορά τόσο το χρώμα όσο και την υφή. Στην Κρήτη, ένα μέρος του κτίσματος είναι βυθισμένο στο έδαφος και ο θόλος συχνά καλύπτεται με χώμα, εξασφαλίζοντας περισσότερη δροσιά το καλοκαίρι. Οι λειτουργίες αυτών των θολωτών κτισμάτων ποικίλλουν από τόπο σε τόπο, αν και οι κύριες χρήσεις τους είναι η τυροκομία και η αποθήκευση του τυριού, καθώς και η παροχή προσωρινού καταλύματος στο βοσκό, ή απλώς η προστασία του από τη ζέστη, το κρύο και τη βροχή.

Στη **Γαλλία**, τα θολωτά κτίσματα επίσης χαρακτηρίζουν το τοπίο των περιοχών αιγοπροβατοτροφίας. Τα περίφημα κτίσματα από ξερολιθιά απαντώνται παντού στα “causses” (ασβεστολιθικά οροπέδια σε υψόμετρο 700-1.200 μ.), αν και συνήθως είναι διάσπαρτα. Βρίσκονται στις περιοχές τις οποίες διασχίζουν τα αιγοπρόβατα (κατά μήκος οδών εποχιακής μετακίνησης των κοπαδιών) αλλά και κοντά σε αγροκτήματα. Το κυρίως κτίσμα είναι συνήθως κυλινδρικό, ενώ το ανώτερο τμήμα του έχει συχνά σχήμα κορμού δέντρου, κώνου ή καμπάνας. Αρχικά χρησίμευαν ως “caselles”, δηλαδή καταφύγια για βοσκούς. Μερικά από αυτά, τα πιο ευρύχωρα, βρίσκονται στο οροπέδιο της Limogne και στο ανατολικό τμήμα της περιοχής Tarn-et-Garonne, όπου χρησιμοποιούνταν για να φιλοξενούν κοπάδια από 10-15 προβατίνες.

40.

41.

42.

43.

Enclosures are important features of pastoral architecture. They contain the space where sheep concentrate to be milked or simply stay under control during the summer. Enclosures are defined by walls or a fence, which are a typical feature of may pastoral landscapes. We can distinguish three general types of enclosures: a) those made of stone, using the drystone masonry technique, which are found mostly in the Mediterranean but also in northern European countries (UK and Estonia); b) those made of wooden poles that may be linked together with tree or bush branches, or in more contemporary version with metal wire or mesh; and c) the movable enclosures that can be transposed from place to place, usually for manuring.

Drystone walling is a special craft. Extensive walling affects the entire landscape while the detail of the construction has a beauty of its own. The selection of stones and the assembly to form a strong and long lasting wall, which will nevertheless move and settle to some degree without collapsing needs great skill and craftsmanship. Each type of stone is different and produces different textures and colours in the wall.

Interesting wooden fences are found in Estonia and Poland. In Estonia the historically most abundant sheep fences are litter, rail and stone fences. One, two as well as threefold fences are built, to protect sheep against wolves; and also fourfold electric fences. On pastures farther away from houses fences are supplied with power from solar cells. Old-style fences constructed by oblique spruce trunks, tied between vertical poles with spruce roots, have been very popular.

In **Hungary**, the most typical enclosure for sheep breeding in the Carpathian basin is the uncovered square shaped or multi-angular removable “juhkarám” (sheep-pen), which has many different names in the region. Its most common form is about 3-5 meters long and 1-1.2 meters high. The fence is built from poles, laths or planks, earlier woven from wickers, although one can find fences made from sticks, and fences which are anchored in the ground (non-movable).

Οι περιφραγμένοι χώροι (μαντριά) αποτελούν σημαντικό στοιχείο της ποιμενικής αρχιτεκτονικής. Εμπεριέχουν τους χώρους για το άρμεγμα των αιγοπροβάτων, ή απλά για να είναι υπό έλεγχο κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Οι περιφραγμένοι χώροι οριοθετούνται από φράκτες, που οι αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα πολλών ποιμενικών τοπίων. Διακρίνονται τρεις τύποι φράκτη: α) οι πετρόκτιστοι, συνήθως με την τεχνική της ξερολιθιάς, που απαντώνται κυρίως στη Μεσόγειο, αλλά και στη Βόρεια Ευρώπη (π.χ. Βρετανία και Εσθονία), β) οι ξύλινοι, που αποτελούνται από πασσάλους δεμένους με κλαδιά δέντρων ή θάμνων, ή – στην πιο σύγχρονη εκδοχή τους - με μεταλλικό πλέγμα ή σύρμα, και γ) οι κινητοί φράκτες που μπορούν να μετακινούνται από μέρος σε μέρος, συνήθως για τη συλλογή κοπριάς.

Η κατασκευή τοίχων με ξερολιθιά είναι μια ειδική τεχνική. Η εκτεταμένη παρουσία τους επηρεάζει ολόκληρο το τοπίο, ενώ η λεπτομέρεια της κατασκευής έχει τη δική της, ιδιαίτερη, ομορφιά. Η επιλογή των πετρών, που θα χρησιμοποιηθούν, και ο τρόπος με τον οποίο θα

43. Σύστημα ξύλινων κινητών φρακτών για τη δημιουργία πολλαπλών μαντριών
Φωτ.: Kadri Tali, 2011. Πηγή: Ιδιωτική συλλογή, Εσθονία
Collection of mobile wooden fences for shaping multiple sheep pens Photo: Kadri Tali, 2011. Source: Private collection, Estonia

44. Χαρακτηριστική ξερολιθιά μάντρας, Κύνθος, 2013.
Φωτ. Φούλη Παπαγεωργίου. Πηγή: PRISMA
Typical drystone wall of a sheep pen, Kythnos, 2013.
Photo: Fouli Papageorgiou. Source: PRISMA

44.

45.

46.

συνδυαστούν, για να κατασκευαστεί ένας γερός τοίχος με αντοχή σε βάθος χρόνου που ωστόσο, είναι πιθανό να μετατοπιστεί μελλοντικά σε κάποιο βαθμό χωρίς να κινδυνεύει να γκρεμιστεί, απαιτεί μεγάλη ικανότητα και δεξιοτεχνία. Κάθε τύπος πέτρας διαφέρει και εμφανίζει διαφορετική υφή και χρώματα πάνω στον τοίχο.

Ενδιαφέροντες ξύλινοι φράκτες βρίσκονται στην Εσθονία και την Πολωνία. Στην Εσθονία οι πιο συνηθισμένες περιφράξεις αιγοπροβάτων κατασκευάζονταν παλιότερα από νεκρή οργανική ύλη, ξύλινες ράβδους και πέτρες.. Χρησιμοποιούνται μονοί, διπλοί ή τριπλοί φράκτες για την προστασία από τους λύκους, ή ακόμη τετραπλοί ηλεκτροφόροι φράκτες. Σε βοσκοτόπια μακριά από οικισμούς οι φράκτες αυτοί τροφοδοτούνται με ηλεκτρική ενέργεια από φωτοβολταικά. Οι παραδοσιακοί φράκτες, κατασκευασμένοι από λοξούς κορμούς ελάτου, που δένονται σε κάθετους στύλους με ρίζες ελάτου, είναι πολύ δημοφιλείς.

Στην **Ουγγαρία**, η πιο χαρακτηριστική περίφραξη για πρόβατα στη λεκάνη των Καρπαθίων είναι ένας τετράγωνος ή πολυγωνικός μετακινούμενος φράκτης “juhkarám” που απαντάται με διάφορα ονόματα στην περιοχή. Στην πιο συνηθισμένη μορφή του έχει μήκος 3-5 μέτρα και ύψος 1-1,2 μέτρα. Ο φράκτης κτίζεται από στύλους, πήχεις ή σανίδες πλεγμένες με λυγαριά, αλλά υπάρχουν επίσης φράκτες κατασκευασμένοι από ράβδους και φράκτες πακτωμένοι στο έδαφος.

45. Φράκτες (worynie), Ανατολικά Καρπάθια, Jabłonica, Ουκρανία (πρ. Πολωνία)
Φωτ. Janusz Mazur, 2010
Fences (worynie), Eastern Carpathians, Jabłonica, Ukraine (ex Poland)
Photo: Janusz Mazur, 2010

46. Παραδοσιακός Εσθονικός φράκτης
Φωτ.: Kadri Tali, 2011. Πηγή: Ιδιωτική συλλογή, Εσθονία
Traditional estonian fence
Photo: Kadri Tali, 2011. Source: Private collection, Estonia

47. Μάντρα Γ. Δημήτρακα στο Παλιόκαστρο, Ανατολική Λήμνος. Φωτ. Μάλαμα Ρεντάρη, 2012
Sheepfold of G. Demetrakas in Paliokastro, Eastern Lemnos island, Greece

48. Γαλακτοκομείο στην Κεντρική Ροδόπη, Αρχές 20ού αιώνα, Χωριό Progled, Περιοχή Smolyan, Κεντρική Ροδόπη, Βουλγαρία. Πηγή: Φωτογραφία αρχείου - IEFSEM-BAS
Dairy in the Central Rhodopes, Early 20th c., Progled village, Smolyan region, Central Rhodopes, Bulgaria. Source: Archival photo - IEFSEM -BAS

Wooden structures typify the pastoral architecture in Poland, Estonia and Bulgaria more than stone constructions, probably due to the wide the availability of timber in these countries and the speed and ease of this type of construction compared to stone building.

In **Poland** log huts were built in the Tatra Mountains, resembling largely the stone kolibas in their plan and shape. Two types of huts can be distinguished, low-log huts (existing only in the Western Tatras), and high-log ones existing in all the Tatras. The roofing was made of branches and boards, and more seldom shingle. The walls were made of circular thicker perches, without moss placed between beams, or sometimes they used dried moss. The primary wooden huts, regardless of their function, usually had walls made of round logs with “tooth space”, because this technique did not require high carpentry skills.

In **Bulgaria**, timber was also very frequently used in sheep-farming structures, especially in the shelters for sheep, for either summer or winter; and for the summerhouses of shepherds and the summer dairies. The dairy was built from whole logs with a dovetail construction. The building material was conifer timber, cut in situ and coarsely processed. The dairies in the Rhodopes were often covered with large barks or boards and sometimes with small thin chopped boards. If they had good maintenance and regular annual repairs these dairies could be used for several years.

The winter shelter had an arched plan, which prevented draughts inside the shelter. Both sides of the shelter were closed in order to keep it warmer. It was separated inside in sections for the ewes and the lambs –space for sheep, space for goats, etc. Goats were kept in the warmest space along the inner wall of the shelter, while sheep stayed in the front side – closer to the opening because they could easily bear the cold.

In **Hungary**, shepherds usually built huts by putting two plank-walls against each other to form a gable roof. Other typical wooden buildings used by shepherds in the highlands were the cheese houses. They contained the cheese-making equipment of the shepherd and a cooking stove to heat the whey and produce secondary dairy products.

Στην Πολωνία, την Εσθονία και τη Βουλγαρία, τα ξύλινα κτίσματα χαρακτηρίζουν περισσότερο την ποιμενική αρχιτεκτονική από τις πέτρινες κατασκευές, πιθανώς επειδή η ξυλεία αφθονεί σε αυτές τις χώρες, αλλά και επειδή η κατασκευή τους είναι πιο απλή και εύκολη σε σύγκριση με τα πέτρινα.

Στην **Πολωνία**, στα όρη Τάτρα, οι καλύβες από κορμούς δέντρων μοιάζουν πολύ στην κάτοψη και στη μορφολογία τους με τις πέτρινες “kolibas”. Διακρίνονται δύο τύποι καλύβας, αυτές με χαμηλούς κορμούς (που απαντώνται μόνο στα Δυτικά Τάτρα, π.χ. στις κοιλάδες Kościeliska και Lejowa) και αυτές με ψηλούς κορμούς που απαντώνται σε όλα τα Τάτρα. Η στέγη αποτελείται από κλαδιά και σανίδες και – σπανιότερα – από πέταυρα (σανίδες στέγης). Οι τοίχοι δημιουργούνται από στρογγυλά χοντρότερα κλαδιά, συνήθως χωρίς βρύα ανάμεσα στα δοκάρια ή - μερικές φορές – με ξερά βρύα. Οι πρωτόγονες ξύλινες καλύβες, ανεξάρτητα από τη λειτουργία τους, συνήθως είχαν τοίχους από στρογγυλούς κορμούς με «κενά ανάμεσα στα δόντια», επειδή αυτή η τεχνική δεν απαιτούσε ιδιαίτερη ξυλουργική ικανότητα.

Στη **Βουλγαρία**, τα προβατοστάσια κατασκευάζονται επίσης πολύ συχνά από ξύλο, ιδιαίτερα, όταν προορίζονταν ως καταφύγια για τα αιγοπρόβατα, θερινά ή χειμερινά. Ξύλινες ήταν επίσης όλες οι θερινές κατοικίες των βοσκών και τα θερινά γαλακτοκομεία. Το γαλακτοκομείο κτιζόταν με ολόκληρους κορμούς και είχε σχήμα χελιδονοουράς. Το δομικό υλικό ήταν κορμοί κωνοφόρων δέντρων, κομμένοι επιτόπου και πρόχειρα κατεργασμένοι. Τα γαλακτοκομεία στη Ροδόπη συχνά επενδύονταν με μεγάλα

49.

49. Καλύβα βοσκού στη Hala Pisana, κοιλάδα Kościeliska, δεκαετίες 1920-1930, Πολωνία. Φωτ. T. and S. Πηγή: Συλλογή Tatra Museum, Zakopane
Shepherd's hut in Hala Pisana in the Valley Kościeliska, 1920s-1930s, Poland. Photo: T. and S. Source: Collection of the Tatra Museum, Zakopane

50. Καλύβα βοσκού, 1969, Ουγγαρία/ επαρχία Bács-Kiskun/Homokmégy. Πηγή: Φωτογραφία αρχείου - HOAM
Sheperd's hut, 1969, Hungary/Bács-Kiskun county/Homokmégy. Photo Mária Flórián. Source: Collection HOAM

51. Καλύβα βοσκού, 1946, όρος Middle Stara planina, ξύλο σε πέτρινη βάση. Φωτ. Vasil Marinov. Πηγή: Φωτογραφία αρχείου - IEFSEM -BAS
Shepherd's hut, 1946, Middle Stara planina mountain, wood on stone base. Photo: Vasil Marinov. Source: Archival photo - IEFSEM-BAS

52. Καλύβα βοσκού, αρχές 20ου αιώνα, Svilendgrad, (Νοτιο-ανατολική Βουλγαρία), Πηγή: Φωτογραφία αρχείου - IEFSEM-BAS
Shepherd's shelter, first part of 20th century, Svilendgrad district (South East Bulgaria), Source: Archival photo - IEFSEM-BAS

κομμάτια φλοιού δέντρου, ή σανίδια και - μερικές φορές - με λεπτοκομμένα σανιδάκια. Με σωστή συντήρηση και τακτικές ετήσιες επισκευές, αυτά τα γαλακτοκομεία μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για πολλά χρόνια

Το χειμερινό κατάλυμα είχε τοξωτή κάτοψη, η οποία δεν άφηνε να περνούν στο εσωτερικό τα ψυχρά ρεύματα αέρα. Και οι δύο πλευρές του κτίσματος ήταν κλειστές για να διατηρείται ζεστό. Στο εσωτερικό ήταν χωρισμένο σε τμήματα για τις προβατίνες και τα αρνιά – ξεχωριστός χώρος για τα πρόβατα, τις κατσίκες, κλπ. Οι κατσίκες φυλάγονταν στο πιο ζεστό τμήμα, κατά μήκος του εσωτερικού τοίχου του καταφυγίου, και τα πρόβατα στην μπροστινή πλευρά – πιο κοντά στην πόρτα, επειδή είχαν μεγαλύτερη αντοχή στο κρύο.

Στην **Ουγγαρία**, οι βοσκοί έχτιζαν τις καλύβες τους τοποθετώντας δυο σανιδένιους τοίχους σε οξεία γωνία μεταξύ τους ώστε να σχηματίζουν δίρριχτη στέγη. Άλλα τυπικά ξύλινα κτίσματα που χρησιμοποιούσαν οι βοσκοί ήταν οι καλύβες τυροκόμησης οι οποίες περιείχαν τα εργαλεία τυροκόμησης και μια στόβα για να ζεσταίνουν το τυρόγαλο και να παράγουν δευτερεύοντα γαλακτοκομικά προϊόντα.

50.

51.

52.

Portable cabins

53. Κινητή καλύβα για τη φροντίδα των νεογέννητων προβάτων, αρχές 20ού αιώνα, Αγγλία. Πηγή: Ryedale Folk Museum in Yorkshire, Ηνωμένο Βασίλειο
Moveable lambing hut, early 20th century, England. Source: Ryedale Folk Museum in Yorkshire, England, UK

54. Φορητή καμπίνα βοσκού, πρώτο μισό 20ού αιώνα, χωριό Dragichevo, περιοχή Σόφιας. Πηγή: IEFSEM-BAS
Portable shepherds' cabin, first part of 20th century, Dragichevo village, Sofia district. Source: IEFSEM-BAS

55. Φορητή καμπίνα βοσκού πάνω σε έλκηθρο, αρχές 20ού αιώνα, χωριό Rudartsi, περιοχή Σόφιας, Δυτική Βουλγαρία. Πηγή: Φωτογραφία αρχείου, IEFSEM-BAS
Portable shepherds' cabin on sled, early 20th c., Rudartsi village, Sofia region, Western Bulgaria. Source: Archival photo, now in IEFSEM-BAS

53.

54.

55.

Mobile shepherds' cabins are a common feature in several countries, e.g. in Bulgaria, France and Hungary. Their basic function was to provide temporary shelter and bed for the shepherd during a move.

In **Bulgaria**, their dimensions were determined by the function – to shelter one bed or plank-bed. There were no windows – just a door. The portable cabins were made of wooden boards or plaited staffs plastered with clay or mud and the roof was covered with straw or boards. These cabins were put on a sledge or cart, they had 2 or 4 wheels or handles to be moved over hurdles.

In **France**, mobile huts were common in Bauce, mounted on three wheels. which the shepherd could move by attaching it to one or two animals. It had a door and one or two small openings to allow the shepherd to watch over the flock. Over time, they increased in surface and comfort but they thus became less mobile since they were heavier.

In the **UK**, at lambing time it was also possible to use a movable hut – one mounted on wheels – and to tow it to the lambing place so that the shepherd could sleep there and also keep himself and some lambs warm if need be (if a new born lamb gets hypothermia on a cold wet night it quickly dies and warming them up indoors is a common practice still, even with infra red or other heat lamps available). Such huts also contained the various tools needed by the shepherd.

In **Hungary**, mostly in Transylvania, dismountable and transferable "esztena" (cheese-houses or milking huts) were built from planks. Typical building of the shepherd's shelter of the middle-sized mountains was the hut on sled runners, which was commonly used in the Balkan Peninsula. The role of hedge or plank hut standing on sled runners was to protect the food and clothes of the herdsman. Due to its size only the herdsman could fit inside. When the herdsmen changed their place, the hut was pulled by buffalos.

Κινητές καλύβες

56. Φορητή καμπίνα βοσκού με λαβές, 1943, χωριό Borika, περιοχή Ihtiman, Δυτική Βουλγαρία. Φωτ. Hristo Vakarelski. Πηγή: IEFSEM-BAS
Portable shepherds' cabins with handles, 1943, Borika village, Ihtiman region, Western Bulgaria. Photo Hristo Vakarelski. Source: IEFSEM-BAS

57. "Esztena" (αμελκτήριο) σε ρόδες, 1961, Ρουμανία/Τρανσυλβανία/Μπόρσα (Kolozsborsa). Φωτ. Magda Pap-Jánossy
"Esztena" (milking pen) on wheels, 1961, Romania/Transylvania/Borșa (Kolozsborsa). Photo Magda Pap-Jánossy

Οι κινητές καλύβες βοσκών απαντώνται σε πολλές χώρες, π.χ. στη Βουλγαρία, στη Γαλλία και στην Ουγγαρία. Η βασική λειτουργία τους είναι να παρέχουν προσωρινό κατάλυμα στο βοσκό για τις μετακινήσεις του.

Στη **Βουλγαρία**, οι διαστάσεις τους καθορίζονταν ανάλογα με τη λειτουργία τους – για να χωρέσει ένα μονό κρεβάτι ή ένα μεγάλο κρεβάτι. Δεν είχαν παράθυρα – μόνο πόρτα. Οι κινητές καλύβες κατασκευάζονταν με σανίδια ή πλεγμένα κλαδιά και επικαλύπτονται με επίχρισμα από άργιλο ή λάσπη, ενώ η στέγη ήταν φτιαγμένη από άχυρο ή σανίδια. Αυτές οι καλύβες τοποθετούνταν πάνω σε ένα έλκηθρο ή κάρο με 2 ή 4 τροχούς ή χειρολαβές για να μετακινούνται πάνω από εμπόδια.

Στη **Γαλλία**, οι κινητές καλύβες χρησιμοποιούνταν συχνά στην περιοχή Beauce. Είχαν τρεις τροχούς και ο βοσκός έζευε σε αυτές ένα ή δύο ζώα για να τις μετακινεί. Είχαν μια πόρτα και ένα ή δυο παραθυράκια, μέσα από τα οποία ο βοσκός μπορούσε να παρακολουθεί το κοπάδι. Με τον καιρό, απέκτησαν μεγαλύτερη επιφάνεια και ανέσεις, αλλά ήταν πιο δύσκολο να μετακινηθούν, αφού ήταν βαρύτερες.

Στη **Βρετανία**, οι βοσκοί χρησιμοποιούσαν κινητή καλύβα την περίοδο που γεννούσαν οι προβατίνες. Είχε ρόδες και τη ρυμουλκούσαν μέχρι τον τόπο της γέννας, για να κοιμάται εκεί ο βοσκός και να έχει ζέστη και αυτός και τα αρνάκια, αν χρειαζόταν (αν ένα νεογέννητο αρνάκι παρουσιάσει υποθερμία, μια κρύα και υγρή νύχτα, θα πεθάνει γρήγορα – έτσι, ακόμα και σήμερα συνηθίζεται να τα κρατούν ζεστά σε εσωτερικούς χώρους, ακόμα και με λάμπες υπέρυθρης ακτινοβολίας, ή άλλες διαθέσιμες λάμπες θέρμανσης). Σε αυτές τις καλύβες αποθηκεύονταν, επίσης, τα διάφορα εργαλεία του βοσκού.

Στην **Ουγγαρία**, ως επί το πλείστον στην Τρανσυλβανία, λυόμενα και μεταφερόμενα σπιτάκια ή καλύβες τυροκόμησης ή αρμέγματος χτίζονταν από σανίδες. Το τυπικό κατάλυμα του βοσκού στις ορεινές περιοχές ήταν η καλύβα πάνω σε έλκηθρο, το οποίο είχε ευρύτατη χρήση στη Βαλκανική Χερσόνησο. Ο ρόλος της καλύβας αυτής ήταν να εξασφαλίζει ένα στεγνό χώρο για τα τρόφιμα και τα ρούχα του βοσκού. Λόγω του μεγέθους της, υπήρχε χώρος μόνο για τον βοσκό. Όταν οι κτηνοτρόφοι αποφάσιζαν να μετακινηθούν, την καλύβα την έσερναν βουβάλια.

56.

57.

58.

58. Προβατοστάσιο στα Ανώγεια, Κρήτης. Φωτ. Βελισσαριος Βουτσάς, 2013. Πηγή: PRISMA
Sheep farm in Anogeia, Crete, Greece. Photo Velissarios Voutsas, 2013. Source: PRISMA

59. Σύγχρονες εγκαταστάσεις μηχανικού αρμεγματος στον Αλμυρό Μαγνησίας. Πηγή: Προσωπική συλλογή Ήβης Νανοπούλου, Θ. Πολυζωίδη
Modern milking facilities in Almiros, Magnesia, Greece. Source: Personal colection of Ivy Nanopoulou and Th. Polyzoidis

60. Επισκέπτες στην οικοτουριστική φάρμα στο Δολό αρμέγουν το γάλα για το πρωινό τους, Ήπειρος. Φωτ. Κ. Μουσταφέλλου, 2003. Πηγή: PRISMA
Visitors milk their own breakfast at the contemporary Ecotourism sheepfold unit in Dolo, Epirus, Greece, 2003, Photo K. Moustafellou. Source: PRISMA

59.

Today, the needs of sheep farming have changed and the scale of exploitation has also increased, so that contemporary sheep farms have developed their own forms, functions and models of exploitation, based on intensification of production. The resulting structures are often lacking in aesthetics and have a low interaction with the landscape, although such installations certainly are more efficient, use modern technology and respect the hygiene rules more effectively than older structures.

The mechanisation of agriculture and the availability of dried animal feed changed the pattern of sheep farming after the 2nd world war. However, in many regions of Europe the traditional semi-nomadic pattern is still alive, although in a modern version with much less discomfort, for two reasons: firstly, because taking the animals up in the mountains during the summer where they can graze freely ensures a cut in costs; and secondly because the quality of milk and meat improves drastically by grazing natural grass.

Σήμερα, οι ανάγκες της εκτροφής προβάτων έχουν αλλάξει και η κλίμακα της εκμετάλλευσης έχει αυξηθεί, με αποτέλεσμα οι σύγχρονες εγκαταστάσεις προβάτων να έχουν αναπτύξει νέες μορφές, λειτουργίες και πρότυπα εκμετάλλευσης, με βάση την εντατικοποίηση της παραγωγής. Οι προκύπτουσες δομές είναι συχνά χαμηλής αισθητικής και δεν εντάσσονται αρμονικά στο τοπίο, αλλά οι εκμεταλλεύσεις αυτές είναι σίγουρα πιο αποδοτικές, χρησιμοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία και τηρούν τους κανόνες υγιεινής πιο αποτελεσματικά απ' ότι παλαιότερα κτίσματα.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η μηχανοποίηση της γεωργίας και η διαθεσιμότητα ξηρών ζωοτροφών άλλαξαν το πρότυπο αιγοπροβατοτροφίας. Ωστόσο, σε πολλές περιοχές της Ελλάδας εξακολουθεί να ασκείται η παραδοσιακή ημι-νομαδική μορφή της αιγοπροβατοτροφίας, σε μια σύγχρονη εκδοχή της, με λιγότερες κακουχίες, για δύο λόγους: πρώτον, επειδή η μετακίνηση των αιγοπροβάτων σε ορεινά βοσκοτόπια με ελεύθερη βόσκηση επιφέρει μείωση του κόστους, και δεύτερον, επειδή η ποιότητα του γάλακτος και του κρέατος βελτιώνεται σημαντικά, όταν τα αιγοπρόβατα βόσκουν φυσικό χορτάρι.

Έτσι, κυρίως στις Μεσογειακές χώρες, συναντά κανείς εποχιακές καλύβες βοσκών και στάνες σε βοσκοτόπια ορεινών περιοχών. Αυτά τα κτίσματα ακολουθούν λίγο-πολύ τις αρχές κατασκευής των παλιότερων παραδοσιακών καλυβιών, αλλά χρησιμοποιούν διαφορετικά υλικά, τα οποία μπορεί να αποκτηθούν χωρίς κόστος. Αντίθετα, οι κύριες εγκαταστάσεις της κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης είναι συνήθως σύγχρονα κτίρια με εγκαταστάσεις μηχανοποιημένου αρμέγματος και ψυγεία για τη διατήρηση του γάλακτος, καθώς και

60.

61. *Προβατοστάσιο, ελαφριά μεταλλική κατασκευή, Νήσος Saaremaa, Εσθονία. Φωτ. K. Tali*
Sheep barn, lightweight metal structure, Saaremaa island, Estonia. Photo K. Tali

62. *Προβατοστάσιο του René Fourcade, Gère-Bélesten, Κοιλάδα Ossau, Γαλλία. Πηγή: AFMA - Ecomusée de Marquèze*
Sheep farm of René Fourcade Gère-Bélesten, Ossau Valley, France. Photo Sebastien Carlier. Source: AFMA - Ecomusée de Marquèze

63. *Προβατοστάσιο για τα κοπάδια μερινό που διαχειμάζουν στην Provence, Γαλλία. Φωτ. Patrick Fabre. Πηγή: Maison de la Transhumance*
Sheepfold for the winter merino transhumant flocks in Provence, France
Photo Patrick Fabre. Source: Maison de la Transhumance

64. *Σύγχρονο οικοτουριστικό προβατοστάσιο στο Δολό, Ήπειρος. Φωτ. Κ. Μουσταφέλλου, 2003. Πηγή: PRISMA*
Contemporary Ecotourism sheepfold unit in Dolo, Epirus, Greece. Photo K. Moustafellou, 2003. Source: PRISMA

61.

62.

63.

Mostly in Mediterranean countries, shepherds' temporary huts and sheepfolds for the summer are still evident in upland areas pastures, adopting more or less the same principles of the older temporary huts, but using different materials that may come in hand at no cost; while the main installations of the sheep farm are usually modern buildings with mechanised milking facilities and refrigerators for keeping the milk, as well as large lattice-floored rooms for the flock, built and kept according to hygienic standards set by the Ministry of Agriculture in each country for sheep farms and dairies.

Temporary sheepfolds and sheds are made with materials that are cheap, easily provided and preferably re-used. Timber, corrugated iron or zinc, chipboard panels as well as branches, twigs, straw and other materials are put together in unpredicted combinations. Such structures have been denounced by many as "polluting" aesthetically the landscape However, some contemporary architects and artists argue that such structures represent archetypal values, as they reflect primitive, unpretentious aesthetics that merit to be accepted as specimen of "decline and deprivation" for their face value.

The contemporary permanent structures of sheep farms also show a tendency to adopt "scruffy" architecture by using temporary and cheap materials without caring for the aesthetics of the buildings. We note here that this tendency is not prominent only in Greece, but is widespread in other European countries. However, there are examples of sheep farms which use traditional materials (stone and timber) or modern ones (metal) and interesting architectural forms, reassuring us that modern pastoral architecture has the potential to utilize contemporary models and create buildings of quality. Proposals for the restoration of traditional sheep barns, showing the environmental, economic and cultural advantages of the reuse of old buildings also merit attention, given that such proposals contribute to the sustainable development of small communities through the revitalization of sheep farming.

64.

μεγάλες αίθουσες με σχάρες στο δάπεδο, για το κοπάδι. Οι εγκαταστάσεις αυτές κατασκευάζονται και συντηρούνται σύμφωνα με τα πρότυπα υγιεινής, τα οποία θεσπίζονται από το αρμόδιο Υπουργείο κάθε χώρας για τις κτηνοτροφικές και τις γαλακτοκομικές επιχειρήσεις.

Οι εποχιακές στάνες και τα στέγαστρα κατασκευάζονται με υλικά που είναι οικονομικά, εύκολα διαθέσιμα και κατά προτίμηση επαναχρησιμοποιούμενα. Ξύλο, τσίγκος, νοβοπάν, αλλά και κλαδιά ή ξυλεία σε διάφορα μεγέθη, συνδυάζονται με απρόβλεπτους τρόπους. Πολλοί καταγγέλλουν ότι αυτά τα κτίσματα προσβάλλουν την αισθητική του τοπίου. Ωστόσο, υπάρχει ένα ρεύμα σύγχρονων αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών, που υποστηρίζουν ότι τα ποιμενικά αυτά κτίσματα εκπροσωπούν αρχετυπικές αξίες, καθώς αντανακλούν μια πρωτόγονη, απροσποίητη αισθητική και μπορούν να γίνουν αποδεκτά ως «δείγματα παρακμής και στέρησης», απλά και μόνο γι΄αυτό που εκφράζουν.

Τα μόνιμα προβατοστάσια καταδεικνύουν, επίσης, μια τάση «ατημέλητης» αρχιτεκτονικής, χρησιμοποιώντας πρόχειρα και φτηνά υλικά, χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα για την αισθητική του κτιρίου. Σημειώνουμε, ότι αυτή η τάση δεν είναι μόνον εμφανής στην Ελλάδα, αλλά και στις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, έχουμε δείγματα προβατοστασίων, τα οποία χρησιμοποιούν παραδοσιακά υλικά (πέτρα και ξύλο), ή σύγχρονα υλικά (μέταλλο) και μορφολογία, που καταδεικνύουν ότι η ποιμενική αρχιτεκτονική έχει προοπτικές σύγχρονης έκφρασης και δημιουργίας ποιοτικών κτιρίων. Προτάσεις για την αποκατάσταση παραδοσιακών προβατοστασίων αξίζουν της προσοχής μας, δεδομένου ότι συνεισφέρουν στη βιώσιμη ανάπτυξη μικρών κοινοτήτων μέσω της αναζωογόνησης της αιγοπροβατοτροφίας.

Michalis Katzourakis

"Vodolas 07", 2007, acrylic with sawdust & pigments on on canvas & corrugated steel, steel profiles, 130x160 cm

Μιχάλης Κατζουράκης

"Vodolas 07", 2007, ακρυλικό με πριονίδι και χρωστικές ουσίες σε καμβά και κυματοειδή χάλυβα, προφίλ από χάλυβα, 130x160 εκ.

Giorgos Triantafyllou

Sheepfold, Lesvos island, St Paraskevi, 20. V. 2007

Γιώργος Τριανταφύλλου,

Στάνη, Νήσος Λέσβος, Αγία Παρασκευή, 20. V. 2007

Giorgos Giotsas

"Stalos", 2013, installation with iron bars, wire, wool, soil, hay and straw, 350x230 cm

Γιώργος Γιώτσας

«Στάλος», 2013, εγκατάσταση από μπετόβεργες, συρματόπλεγμα, μαλλί, χώμα, ξερόχορτα και άχυρο, 350x230 εκ.

65.

In traditional sheep farming the wool and skin of sheep and goats have been important products which were either processed by the shepherd's family or sold to skilled craftsmen. Wool was usually processed by the women, turned into fibres with a spindle and then woven in looms. In Greece and Bulgaria it was common to take woven rugs and blankets to fulling mills to be swirled in the water wells of the mill, the "nerotrivi", and thus become soft and fluffy. Flour mills are even today offering their wells for cleaning and restoring woven rugs and similar items, been considered as one of the most effective and environment-friendly way for laundering woollen items, given that no soap or detergent is used, but cleaning is achieved by the power of the swirling water. Traditional fulling mills were stone built rectangular structures, including an external or internal well which recycled the water that powered the turning of millstones. The wells themselves were also stone built, and were multiplied in big mills to satisfy the demand of the surrounding villages for washing their woollens.

66.

67.

68.

69.

70.

Στην παραδοσιακή αιγοπροβατοτροφία, το μαλλί και το δέρμα των αιγοπροβάτων αποτελούσαν σημαντικά προϊόντα, τα οποία είτε επεξεργαζόταν η ίδια η οικογένεια του βοσκού, είτε πωλούνταν σε έμπειρους βιοτέχνες. Η επεξεργασία του μαλλιού γινόταν συνήθως από τις γυναίκες, που το έγνεθαν με το αδράχτι και στη συνέχεια ύφαιναν το νήμα στον αργαλειό. Στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία συνήθιζαν να μεταφέρουν τα υφαντά κιλίμια και τις κουβέρτες στους νερόμυλους, για να στροβιλιστούν μέσα στα πηγάδια του νερόμυλου, τις «νεροτριβές», για να γίνουν απαλά και αφράτα. Οι αλευρόμυλοι διαθέτουν ακόμα και σήμερα τα πηγάδια τους για την πλύση και το φρεσκάρισμα των υφαντών κιλιμιών και άλλων παρόμοιων προϊόντων. Αυτή θεωρείται μία από τις πιο αποτελεσματικές και οικολογικές μεθόδους πλύσης των μάλλινων προϊόντων, γιατί δεν χρησιμοποιείται σαπούνι ή άλλο απορρυπαντικό, αλλά το καθάρισμα επιτυγχάνεται χάρη στη δύναμη του νερού που στροβιλίζεται. Οι παραδοσιακοί νερόμυλοι ήταν πέτρινα ορθογώνια κτίσματα που περιλάμβαναν ένα εσωτερικό ή εξωτερικό πηγάδι, όπου ανακυκλωνόταν το νερό που κινούσε τις μυλόπετρες. Τα ίδια τα πηγάδια ήταν επίσης πέτρινα και οι μεγάλοι μύλοι είχαν πολλά από αυτά, έτσι ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες των γύρω χωριών για την πλύση των μάλλινων προϊόντων τους.

65. Παραδοσιακή νεροτριβή στις Σέρρες. Πηγή: Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων.
Traditional fulling mill, Serres. Source: Folk Museum of Sarakatsani

66. Νεροτριβή στην Tepavitza, στο χωριό Vaksevo, επαρχία Kyustendil (Νοτιοδυτική Βουλγαρία). Φωτ. Borislav Lazarov, Mid-1970s. Source: Αρχείο της Vera Kerelezova, εθνολόγου
Fulling-mill, Tepavitza, Vaksevo village, Kyustendil region (Southwest Bulgaria). Photo Borislav Lazarov, Mid-1970s. Source: Archive of Vera Kerelezova, ethnologist

67. 69. 70. Αναστηλωμένος νερόμυλος με νεροτριβή σε πλήρη λειτουργία στη Βουλιάσα, Ήπειρος. Φωτ. Φούλη Παπαγεωργίου, 2012. Πηγή: PRISMA
Restored fulling mill in working order, Vouliasa, Epirus. Photo Fouli Papageorgiou, 2012. Source: PRISMA

68. Υφαντουργείο στην Hiiumaa, Εσθονία. Φωτ. Valdo Kuusemets, 2012
Woolen mill in Hiiumaa, Estonia. Photo: Valdo Kuusemets, 2012

71.

71. 72. Ταμπάκικα στο Καρλόβασι της Σάμου. Φωτ. Φούλη Παπαγεωργίου, 2012. Πηγή: PRISMA
Tanneries in Karlovasi, Samos, Greece. Photo Fouli Papageorgiou, 2012. Source: PRISMA

73. Αναστηλωμένο βυρσοδεψείο του 1873, Tabahana, Sevlievo, περιοχή Gabrovo, Βουλγαρία. Βαθείς λάκκοι στην αυλή περιέχουν τους κάδους του ενέματος, στους οποίους τα δέρματα εμποτίζονταν.
Φωτ. Περιφερειακό Ιστορικό Μουσείο, Sevlievo. 1970
Renovated tannery,1873, Tabahana, Sevlievo, Gabrovo region, Bulgaria. Deep pits in the yard, containing the vats of grout, in which the skins were soaked.
Photo: Regional Museum of History, Sevlievo,1970.

Skin, especially goat skin, was traditionally a precious product which was turned to fine leather in tanneries. Tanneries tended to gather together, isolated as much as possible at the edge of settlements, because of the strong smell that leaked out of them, which was quite disturbing for surrounding residences. In the islands of North Aegean the tanning industry was flourishing at the end of the 19th century and the beginning of the 20th, using the seawater to soften and treat the skin. The tanneries are stone built complexes with outstanding architecture that merits preservation. Tanneries have been also a significant craft industry in Bulgaria.

Η προβιά, ιδιαίτερα των αιγών, ήταν κατά παράδοση ένα πολύτιμο προϊόν που μετατρεπόταν σε εξαιρετικό δέρμα στα βυρσοδεψεία – ή όπως ειναι γνωστά, τα «ταμπάκικα». Τα ταμπάκικα ήταν συνήθως συγκεντρωμένα πολλά μαζί, απομονωμένα στην άκρη των οικισμών εξαιτίας της έντονης μυρωδιάς που ανέδιναν, η οποία ήταν ενοχλητική για τις κατοικίες. Στα νησιά του Β. Αιγαίου, οι βιοτεχνίες των βυρσοδεψείων γνώρισαν μεγάλη άνθηση στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, κάνοντας χρήση του θαλάσσιου νερού για την επεξεργασία των δερμάτων. Τα ταμπάκικα είναι πέτρινα κτίσματα, τα οποία αποτελούν συμπλέγματα με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική που αξίζει να διατηρηθεί. Τα βυρσοδεψεία αποτέλεσαν επίσης σημαντική βιοτεχνία στη Βουλγαρία.

73.

72.

Traditional pastoral architecture has been varied and versatile, original and European at the same time, sharing the values and tradition of rural architecture more generally. The construction of building that are related to sheep farming is inventive, revealing a deep knowledge of the possibilities of natural material, and is adapted to local climatic conditions in an intelligent way. At the same time it demonstrates elegance and harmony with their surroundings through simple forms and the natural chromatic range of the materials used.

Pastoral buildings demonstrate:

Typical examples of vernacular architecture. The pastoral structures consist of buildings that follow the style, construction methods and materials of the vernacular architecture that is prevalent in each region.

Landscape features. Field barns and other isolated buildings and enclosures play an important role as landscape features. Drystone structures in particular, create their own distinctive aesthetics as they blend beautifully in all types of landscape chromatically and as forms and shapes

Models of survival. Straw and reed huts in particular reflect a building technique that also dates from pre-historic times and provides models of survival, wise use of natural materials, ingenious water and heat insulation methods and unique aesthetic outcomes.

Φωτ. Κ. Μουσταφέλλου

Wise use of local materials. Many of the pastoral structures were made of natural materials such as stone, clay, mud-bricks, branches, poles, straw, twigs, reed and wood according to the availability of such materials in or around the construction site. The use of these materials revealed a deep knowledge of their qualities, strength and limits.

Inventive and intelligent ecological solutions. Clever solutions to achieve insulation from heat, cold and water are frequently demonstrated, using the local wisdom that finds smart solutions to deal with the climatic conditions of the particular region. Moreover, the combination of materials, the planning of internal functions so that economy of space is achieved and the inventiveness in finding solutions for airing the building and preserving food, teach us basic principles of architecture.

Models for new buildings. The lessons learnt from traditional pastoral buildings constitute a depository for the design of new buildings and the reuse of old traditional structures. Lessons of bioclimatic principles, wise use of materials, economy of space and integration in the landscape are only some of the benefits expected from the study of traditional pastoral architecture.

Η παραδοσιακή ποιμενική αρχιτεκτονική είναι πολύπλευρη και χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία, έχοντας ταυτόχρονα τοπικό και ευρωπαϊκό χαρακτήρα και ακολουθώντας τις γενικότερες αξίες και την παράδοση της αρχιτεκτονικής της υπαίθρου. Η κατασκευή των κτιρίων που σχετίζονται με την αιγοπροβατοτροφία είναι εφευρετική, αποκαλύπτοντας μια βαθιά γνώση των δυνατοτήτων που προσφέρουν τα φυσικά υλικά, ενώ προσαρμόζεται έξυπνα στις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες. Παράλληλα, επιδεικνύει κομψότητα και αρμονική ένταξη στο περιβάλλον, χρησιμοποιώντας απλές φόρμες και τη φυσική χρωματική παλέτα των υλικών που χρησιμοποιεί.

Τα ποιμενικά κτίσματα αποτελούν:

Τυπικά δείγματα της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Τα μόνιμα ποιμενικά κτίσματα είναι κτίρια που ακολουθούν το ύφος, τις κατασκευαστικές μεθόδους και τα υλικά της εκάστοτε τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής που επικρατεί σε κάθε περιοχή.

Συστατικά του τοπίου. Οι διάσπαρτες εγκαταστάσεις αιγοπροβατοτροφίας -μάντρες, στάνες και συναφή κτίσματα και περιφράξεις- αποτελούν σημαντικά συστατικά του τοπίου. Ιδιαίτερα τα κτίσματα από ξερολιθιά δημιουργούν τη δική τους ξεχωριστή αισθητική, καθώς εντάσσονται αρμονικά, όσον αφορά στο χρώμα, τη μορφή και το σχήμα σε όλους τους τύπους του περιβάλλοντος τοπίου.

Μοντέλα επιβίωσης. Οι καλύβες από άχυρο και καλάμια παραπέμπουν σε μια τεχνική κατασκευής, που ανάγεται στους προϊστορικούς χρόνους και αντανακλά τα μοντέλα επιβίωσης, τη σοφή χρήση των φυσικών υλικών, ευφυείς μεθόδους στεγανοποίησης και μόνωσης, καθώς και ένα μοναδικό αισθητικό αποτέλεσμα.

Παραδείγματα σοφής χρήσης τοπικών υλικών. Πολλά από τα ποιμενικά κτίσματα κατασκευάζονταν με φυσικά υλικά, όπως πέτρα, άργιλος, τούβλα από λάσπη, κλαδιά κάθε μεγέθους, πάσσαλοι, άχυρο, καλάμια και ξύλο, ανάλογα με τη διαθεσιμότητα αυτών των υλικών στον τόπο κατασκευής, ή στην ευρύτερη περιοχή. Η χρήση τέτοιων υλικών αποκαλύπτει τη βαθιά γνώση των ιδιοτήτων τους, της αντοχής και των ορίων τους.

Πρότυπα επινόησης και έξυπνων οικολογικών λύσεων. Έξυπνες λύσεις για τη μεγιστοποίηση της μονωτικής ικανότητας των κτιρίων να αντιμετωπίσουν τη ζέστη, το κρύο και το νερό αναγνωρίζονται στα περισσότερα παραδοσιακά ποιμενικά κτίσματα, τα οποία αντιμετωπίζουν με μοναδικό τροπο τις κλιματικές συνθήκες κάθε περιοχής. Ακόμη, η μείξη των υλικών, η διαρρύθμιση των εσωτερικών λειτουργιών, έτσι ώστε να εξοικονομείται χώρος, και η επινόηση λύσεων για τον αερισμό και τη συντήρηση των τροφίμων μας διδάσκουν βασικές αρχές αρχιτεκτονικής.

Πρότυπα για νέα κτίσματα. Τα διδάγματα που αποκομίζουμε από τα παραδοσιακά ποιμενικά κτίσματα αποτελούν παρακαταθήκες για το σχεδιασμό νέων κτιρίων και για τη επανάχρηση παλιών παραδοσιακών εγκαταστάσεων. Διδάγματα βιοκλιματικής αντιμετώπισης του κτιρίου, συνετής χρήσης των υλικών, οικονομίας χώρου και ένταξης στο τοπίο είναι μερικά μόνο από τα οφέλη που προσμένουμε από τη μελέτη της παραδοσιακής ποιμενικής αρχιτεκτονικής.

Natalia Mela Ναταλία Μελά

"Goat", steel, 135x132x25 cm *«Κατσίκα», χάλυβας, 135x132x25 εκ.*

Μέρος 2: Ο ποιμενικός Βίος στην Τέχνη

Part 2: Pastoral Life in Art

Introduction

Images of sheep, rams, lambs and shepherds are often present in all aspects of European art, from the antiquity to the present day. The characteristic form of the animal appears, either in bucolic scenes, in landscapes and mythological narratives, or as a sacred allegorical image, and even as a reference to the multiple symbolisms that have been attributed to the animal itself. Its image has also been associated with religious practices, rituals, folk traditions and literary texts.

The figure of the sheep exists in art from the earliest human artistic manifestations, the first cave paintings. In Minoan art, it appears consistently in pottery, frescoes and miniature art. Its image has also been used on ritual and everyday objects, as well as for the decoration of temples from the Archaic to the Roman times. Sheep appear in the symbolic iconography of Christian art, in mediaeval sculpture and painting, in Byzantine art, the arts of the Renaissance and the Enlightenment, but also in recent periods, in works of folk and scholarly arts, as well as in contemporary visual art.

Sheep were domesticated about 10,000 years ago; since then the presence of sheep and goats in general was common and extensive in various forms of art over the centuries. The representations of sheep in art vary from ancient to contemporary times: in some cases the animals are depicted realistically, while in others they represent mythical beings or deities; sometimes they are depicted as common household animals, sometimes only as fleece, yet they have never ceased to be a source of inspiration for artists.

Sheep embody the reproductive force of Nature and this association is reflected in art, according to the relationship of man with his environment through the ages. For example, in the 18th century the animals were thought to be sharing a tender and loving relationship with their shepherds, a concept which stemmed from the scholars' desire for a return to nature. At the same time, however, painters and engravers attempted to illustrate the more rational approach to nature promoted by scientists. After careful study of human societies, artists in the 19th century started to promote rural life as an alternative to the harsh reality of everyday life. This approach lasted until the 20th century and the Industrial Revolution, when some artists began using the image of sheep to highlight the concept of an everlasting harmonious relationship between man and nature.

Today, in the era of multimedia IT and lost values, the image of sheep continues to inspire artists and appears regularly in artistic creations in various forms, some completely modern, and other, clearly, loans of the past.

Μαρίνα Σιούτη

«Σαρακατσάνα Νύφη», 2013, μολύβι σε χαρτί

Marina Siouti

"Sarakatsanian Bride", 2013, Pencil on Paper

Εισαγωγή

Η απεικόνιση του προβάτου, του κριού, του αμνού, του αρνιού και του ποιμένα συναντάται συχνά σε όλες τις εκφάνσεις της ευρωπαϊκής τέχνης, από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Η χαρακτηριστική μορφή του ζώου εμφανίζεται, άλλες φορές σε βουκολικές σκηνές, σε φυσιολατρικές αναπαραστάσεις και μυθολογικές αφηγήσεις, και άλλες σαν αλληγορική ιερή μορφή, είτε ακόμη και σαν αναφορά σε πολλαπλούς συμβολισμούς, που έχουν αποδοθεί στο ζώο. Η εικόνα του, εξάλλου, έχει συσχετιστεί με θρησκευτικές πρακτικές, τελετουργικά δρώμενα, λαογραφικές παραδόσεις και λογοτεχνικά κείμενα.

Το πρόβατο στην τέχνη απεικονίζεται ήδη στις πρώτες ανθρώπινες καλλιτεχνικές εκφάνσεις, στις σπηλαιογραφίες. Στη μινωική τέχνη εμφανίζεται συστηματικά στην αγγειογραφία, στις τοιχογραφίες και στη μικροτεχνία. Η μορφή του χρησιμοποιήθηκε επίσης σε αγγεία, τοιχογραφίες, τελετουργικά ή καθημερινής χρήσης αντικείμενα και στον αρχιτεκτονικό διάκοσμο ναών από την αρχαϊκή ως την ρωμαϊκή εποχή. Το πρόβατο παρουσιάζεται ακόμα στις συμβολικές αναπαραστάσεις της χριστιανικής τέχνης, στη γλυπτική και τη ζωγραφική του Μεσαίωνα, στη βυζαντινή τέχνη, στις τέχνες της Αναγέννησης και της εποχής του Διαφωτισμού, αλλά και στα νεώτερα χρόνια, στα έργα της λαϊκής και της λόγιας τέχνης, όπως και στη σύγχρονη εικαστική δημιουργία.

Το πρόβατο εξημερώθηκε πριν από 10.000 χρόνια περίπου και από τότε η παρουσία των προβάτων και γενικότερα των αιγοπροβάτων σε διάφορες μορφές της τέχνης υπήρξε συστηματική και εκτεταμένη κατά τη διάρκεια των αιώνων. Από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη απόδοση σε εικαστική μορφή, οι αναπαραστάσεις των προβάτων ποικίλουν: τα ζώα άλλοτε εμφανίζονται μέσα από ρεαλιστικές απεικονίσεις, άλλοτε ως μυθικά προσωποποιημένα όντα, άλλοτε ως θεϊκές υπάρξεις, άλλοτε ως οικόσιτα ζώα, άλλοτε μόνον ως δέρας, αλλά ποτέ δεν έπαψαν να αποτελούν πηγή έμπνευσης των καλλιτεχνών.

Το πρόβατο είναι ένα σύμβολο της δύναμης και αναπαραγωγικής ικανότητας της Φύσης και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε καλλιτεχνικά εξελίχθηκε διαφορετικά σε διαφορετικές εποχές, σύμφωνα με τη σχέση που είχε ο άνθρωπος με το περιβάλλον του. Για παράδειγμα, τον 18ο αιώνα τα ζώα ήταν παθητικοί μάρτυρες της αγάπης των βοσκών, αναδεικνύοντας την επιθυμία των διανοούμενων για επιστροφή στη φύση. Την ίδια εποχή, ζωγράφοι και χαράκτες αποτύπωσαν την προσπάθεια των επιστημόνων να προσεγγίσουν τη φύση με έναν ορθολογικό τρόπο. Η μεθοδική μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών οδήγησε τους καλλιτέχνες του 19ου αιώνα να προβάλλουν την αγροτική ζωή, θέλοντας να την αντιπαραβάλουν στη σκληρή πραγματικότητα της καθημερινής ζωής. Η προσέγγιση αυτή κράτησε μέχρι τον 20ο αιώνα και τη Βιομηχανική Επανάσταση, οπότε μερικοί καλλιτέχνες άρχισαν να χρησιμοποιούν την εικόνα του προβάτου με σκοπό να αναδείξουν την ιδέα μιας αιώνια αρμονικής σχέσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης.

Σήμερα, την εποχή των πολυμέσων και της κρίσης των αξιών, η εικόνα του προβάτου συνεχίζει να εμπνέει τους καλλιτέχνες και να εμφανίζεται συστηματικά στις καλλιτεχνικές δημιουργίες σε ποικίλες μορφές, άλλες εντελώς σύγχρονες, και άλλες καθαρά δάνεια του παρελθόντος.

The visual creations on the theme of sheep and other aspects of pastoral life presented in the exhibition are separated into iconographic categories, which cover both the symbolic and allegorical aspect of this subject matter, as well as the typical representations of the sheep, either on its own, or incorporated in bucolic scenes, in pastoral landscapes and mythological narratives. The exhibition includes also an equally significant selection of artworks, made of non other than sheep's amazing wool.

Natalia Mela Ναταλία Μελά

"Little billy goat", steel, 90x100x40 cm

«Τραγάκι», χάλυβας, 90x100x40 εκ.

Οι εικαστικές δημιουργίες με το πρόβατο και άλλες πτυχές του ποιμενικού βίου, που παρουσιάζονται στην έκθεση χωρίζονται σε εικονογραφικές κατηγορίες που πραγματεύονται τόσο τη συμβολική και αλληγορική πλευρά της θεματικής, όσο και τη χαρακτηριστική απεικόνιση του προβάτου μόνου ή ενσωματωμένου σε βουκολικές σκηνές, σε περιβαλλοντικές ποιμενικές απεικονίσεις, σε μυθολογικές αφηγήσεις. Μια επιπροσθέτως σημαντική ενότητα συμπληρώνει το αφηγηματικό σενάριο της έκθεσης με εικαστικές δημιουργίες που έχουν ως κύριο υλικό την εντυπωσιακή μάλλινη ύλη.

Natalia Mela Ναταλία Μελά

"Goat, Natalia's Mela sculpture", photograph Aris Konstantinides

«Αίγα, γλυπτό Ναταλίας Μελά», φωτογραφία Άρης Κωνσταντινίδης

Ioanna Kafida
"Spirits", 2013, oil on canvas, 53x59 cm

Ιωάννα Καφίδα
"Spirits", 2013, λάδι σε καμβά, 53x59 εκ.

Many contemporary artists have been inspired by the religious symbolism of sheep as the Lamb of God or the Good Shepherd, i.e. Christ, which alludes to the supreme sacrifice offered by God to purge man's sins, as described in the Gospel. A reference to the Lamb - Jesus can be seen in the work by Ioanna Kafida. Inspired by the Byzantine iconographical tradition, it deals with the idea of Jesus transforming into a lamb and its relationship to other concepts, such as the conflict between good and evil, divine and the diabolical, heaven and hell. On a similar theme evolve the works by photographers Elly Economides and Sofia Antonakaki, which in this case consist of a series of photographs, that realistically depict the slaughter of the animal – symbolic figure.

Σοφία Αντωνακάκη
«Αμνών σφαγή», 2013, slide show

Sofia Antonakaki
"Lamb Slaughter", 2013, slide show

Πολλοί σύγχρονοι καλλιτέχνες εμπνεύστηκαν από τους θρησκευτικούς συμβολισμούς του προβάτου, όπως τον Αμνό του Θεού ή τον Καλό Ποιμένα, δηλ. τον Χριστό, συμβολισμούς που αναφέρονται στην υπέρτατη θυσία, την οποία σύμφωνα με το Ευαγγέλιο προσέφερε ο Θεός ως εξιλέωση για τις ανθρώπινες αμαρτίες. Αναφορά στον Αμνό - Ιησού κάνει στο έργο της η Ιωάννα Καφίδα. Επηρεασμένη από το εικονογραφικό πρόγραμμα της βυζαντινής παράδοσης, πραγματεύεται τη μεταμόρφωση του Ιησού σε αμνό συνδέοντάς την και με άλλες έννοιες, όπως του καλού και του κακού, του θεϊκού και του διαβολικού, του παραδείσου και της κόλασης. Την ίδια θεματική πραγματεύονται εικαστικά και οι φωτογράφοι Έλλη Οικονομίδη και Σοφία Αντωνακάκη, αλλά μέσα από σειρές φωτογραφιών, όπου αποτυπώνεται ρεαλιστικά η σφαγή του συμβολικού ζώου.

Έλλη Οικονομίδη
«Χωρίς τίτλο», 2004, slide show

Elly Economides
"Untitled", 2004, slide show

Kelly Athanasiadou — Κέλλυ Αθανασιάδου

"Sacrifice", 2010, Steel, Stainless Steel, 16x47x25 cm

"Sacrifice", 2010, ατσάλι, ανοξείδωτο ατσάλι, 16x47x25 εκ.

Dionisis Protogeros — Διονύσης Πρωτόγερος

"Connotations", 2013, plaster, wood, rope, 16.30x6.20x6.35 m

«Συνειρμοί», 2013, γύψος, ξύλο, τριχιά, 16.30x6.20x6.35 μ.

The installation by Dionyssis Protogeros, "Lambs Slaughtered", depicting a string of slaughtered animals hanging from hooks, is yet another reference to the sacrifice of the lamb. Kelly Athanasiadou presents a more abstract approach to the theme of sacrifice, choosing to show only the sacred vessel used for blood offering, while Apostolos Zolotakis makes a complete joke of the subject by setting up spits among replicas of ancient columns in his installation, thus expanding it to suggest the sacrifice of an entire culture.

The sheep's sacrifice, a subject of great religious significance and eternal value, as seen through the ancient and the contemporary rituals of the Greek countryside is the main theme in the works by Apostolos Chantzaras from the series "Feasts". In these the lamb is depicted as a votive offering and the animals appear either on the back of the pilgrims – devotees or incorporated in the human form, a reference to ancient Greek iconology.

The sheep –ex votos made of metal by a team of students from the School of Fine Arts in Sofia, Bulgaria carry influences from the ancient Thracian art.

Apostolis Zolotakis — Αποστόλης Ζολωτάκης

"Dog or Lamb", 2011, installation, 180x150x150 cm

«Κύων ή Αμνός», 2011, εγκατάσταση, 180x150x150 εκ.

Apostolos Chantzaras — Απόστολος Χαντζαράς

"Sheep ex-voto", 2010, tempera on paper, 50x50 cm

«Αρνιά-τάματα», 2010, τέμπερα σε χαρτί, 50x50 εκ.

Στη θυσία του αμνού παραπέμπει και η εγκατάσταση του Διονύση Πρωτόγερου, «Αρνιά από σφαγή», που απεικονίζει μια σειρά από σφαχτάρια στο τσιγκέλι. Αντίθετα, πιο αφαιρετικά αντιμετωπίζει το θέμα της θυσίας η εικαστικός Κέλλυ Αθανασιάδου, που παρουσιάζει μόνο το ιερό δοχείο της προσφοράς του αίματος, ενώ ο Αποστόλης Ζολωτάκης διακωμωδεί το θέμα δίνοντας διαφορετική διάσταση, αυτή της θυσίας ενός ολόκληρου πολιτισμού, παρουσιάζοντας σούβλες ανάμεσα σε ομοιώματα αρχαίων κολώνων στην εγκατάστασή του.

Τη θυσία του προβάτου με όλη τη θρησκευτικότητα και διαχρονικότητα του θέματος, που διαφαίνεται μέσα από τα αρχαία και τα νεότερα έθιμα της ελληνικής υπαίθρου, βρίσκουμε και στα έργα του Απόστολου Χαντζαρά στην ενότητα «πανηγύρια». Σε αυτά, η μορφή του εριφίου αποτυπώνεται εν είδει προσφοράς και τάματος, τα δε ζώα άλλοτε μεταφέρονται στην πλάτη του προσκυνητή-ταγμένου κι άλλοτε ενσωματώνονται με την ανθρώπινη μορφή, παραπέμποντας σε αρχαιοελληνικά εικονογραφικά πρότυπα.

Εμπνευσμένα από την αρχαία Θρακική τέχνη είναι και τα μεταλλικά πρόβατα-Τάματα, που παρουσιάζει η ομάδα φοιτητών της σχολής Καλών Τεχνών της Σόφιας στη Βουλγαρία.

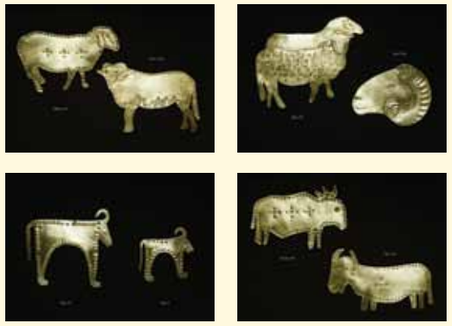

Prof. Emil Bachiyski, Ventsislav Shishkov, Nikoleta Ivanova, Mihaela Kamenova, "Replicas of Old-Thracian and 20th century ex-votos", 2013, brass sheet, ≈10 cm

Καθ. Emil Bachiyski, Ventsislav Shishkov, Nikoleta Ivanova, Mihaela Kamenova, «Αντίγραφα από αρχαία Θρακικά και 20ού αιώνα τάματα», 2013, φύλλο μπρούτζου, ≈10 εκ.

Marios Teriade - Eleftheriadis
"AMNOS", 2012, wooden typefaces, 160x95 cm

Μάριος Teriade - Ελευθεριάδης
«ΑΜΝΟΣ», 2012, ξύλινα τυπογραφικά στοιχεία, 160x95 εκ.

Marios Eleftheriadis in his work "AMNOS" makes his own statement on religious symbolism by using the sign of the cross, as well as the image of the sheep itself. The clay composition of the sculptor Theodoros Papagiannis titled "Troika" is yet another reference to the Christian iconology of Christ as the Good Shepherd, though in his case the Good Shepherd is the 'troika', who hopes to save the sinful sheep.

An iconographic association loaded with religious symbolism, in which the sheep is the main element, is made by Eleni Pavlopoulou in her work "Sheep in Ark".

Theodoros Papagiannis
"Troika", 2013, terracotta, 50x60 cm

Θεόδωρος Παπαγιάννης
«Τρόικα», 2013, τερακότα, 50x60 εκ.

Ένας ξεχωριστός υπαινιγμός στο θρησκευτικό συμβολισμό είναι έκδηλος στο έργο «ΑΜΝΟΣ» του Μάριου Ελευθεριάδη, μέσα από το σύμβολο του σταυρού, αλλά και μέσα από την εικόνα του ίδιου του προβάτου, όπως το χρησιμοποιεί. Σε έναν άλλο χριστιανικό συμβολισμό του Χριστού ως Καλού Ποιμένα παραπέμπει η κεραμική σύνθεση του γλύπτη Θεόδωρου Παπαγιάννη με τον τίτλο «Τρόικα». Εδώ, καλός ποιμένας γίνεται η τρόικα, που ευελπιστεί να σώσει τα αμαρτωλά πρόβατα.

Μια συμβολικά θρησκευτική εικονογραφική συσχέτιση, με κυρίαρχο το εικονογραφικό σύμβολο του προβάτου γίνεται και από την Ελένη Παυλοπούλου στο έργο «Πρόβατο σε κιβωτό».

Eleni Pavlopoulou
"Sheep in Ark", 2007, mixed media, 150x115 cm

Ελένη Παυλοπούλου
«Πρόβατο σε κιβωτό», 2007, μεικτή τεχνική, 150x115 εκ.

Nikos Angelidis Νικος Αγγελίδης

"The sheep and the mirror", 2013, oil on canvas, 45x55 cm *«Το πρόβατο και ο καθρέφτης», 2013, λάδι σε καμβά, 45x55 εκ.*

The form of the sheep often has a prominent role in allegorical scenes. Nikos Angelidis, in an intense surreal mood, presents an innocent sheep, being transformed into a wolf through its mirror, thus creating the allegory of a split personality. Kleoni Manousaki, in her video installation "Fear", depicts an innocent playful sheep, dressing up as a semi-wild tiger, an allegory of our hidden self. Kostis Moudatsos, in a work from the series "Serena Alienazione", uses the image of sheep as an insinuation for erotic metaphors. Finally, Egli Petta, with the "Plot against nature", cites an allegorical reference to the primal forces of nature. .

Kleoni Manousaki Κλεώνη Μανουσάκη

"Submission", 2013, animation: Yiannis Mitsikaris, Kleoni Manousaki *«Υποταγή», 2013, κινούμενο σχέδιο: Γιάννης Μητσικάρης, Κλεώνη Μανουσάκη*

Kostis Moudatsos Κωστής Μουδάτσος

"Governess", 2012, gouache on cardboard , 40x55 cm *«Η Τροφός», 2012, τέμπερα σε χαρτόνι, 40x55 εκ.*

Egli Petta Αίγλη Πέττα

"Plot against nature", 2013, oil and acrylics on canvas, 107x48 cm *«Συνομωσία ενάντια τη φύση», 2013, λάδι και ακρυλικό σε καμβά, 107x48 εκ.*

Η μορφή του προβάτου έχει συχνά πρωταγωνιστικό ρόλο και σε αλληγορικές σκηνές. Ο Νίκος Αγγελίδης με μια έντονη σουρεαλιστική διάθεση παρουσιάζει ένα αθώο πρόβατο να μετατρέπεται σε λύκο μέσα στον καθρέφτη του, ανιχνεύοντας την αλληγορία μιας διχασμένης προσωπικότητας. Η Κλεώνη Μανουσάκη στη βιντεο-εγκατάσταση «Ο Φόβος» δείχνει ένα αθώο παιχνιδιάρικο πρόβατο να μεταμφιέζεται σε ημιάγρια τίγρη, μια αλληγορία στον κρυφό μας εαυτό. Ο Κωστής Μουδάτσος σ' ένα έργο της σειράς «Serena Alienazione» χρησιμοποιεί τη μορφή προβάτου ως υπαινιγμό σε ερωτικές αλληγορίες. Τέλος, η Αίγλη Πέτα με τη «Συνομωσία ενάντια στη φύση», παραθέτει μια αλληγορική αναφορά στις αρχέγονες δυνάμεις της φύσης.

The figure of the sheep: a spark of artistic creativity

Zaxari Smerou
"Lamps_threefold", 2013, oil on canvas, 110x85 cm

Ζαχαρή Σμέρου
"Lamps_threefold", 2013, λάδι σε καμβά, 110x85 εκ.

Many works in the exhibition deal with the figure of the animal itself, its volume, its movements, its positions, its expressions, such as the works of Zaxari Smerou and Antigoni Manolidou, who are experimenting with the depiction of the form of the animal, using a lot of realism blended with strong dramatic elements. Efi Soutoglou, with an apparent naturalistic approach, integrates the image of the animal in its familiar bucolic environment, in nature, next to the pastoral settlements.

The work of Kallirroe Marouda is filled by a clearly visible dreamlike atmosphere, and the figures of sheep, pure and content, are surrounded by a melancholic aura within an abstract supernatural landscape.

Antigoni Manolidou
"Untitled", 2013, oil on canvas, 45x50 cm

Αντιγόνη Μανωλίδου
«Χωρίς τίτλο», 2013, λάδι σε καμβά, 45x50 εκ.

Η φιγούρα του προβάτου: έναυσμα καλλιτεχνικής δημιουργίας

Kallirroe Marouda
"Sheep clouds", 2013, oil on canvas, 68x68 cm

Καλλιρρόη Μαρούδα
«Σύννεφα πρόβατα», 2013, λάδι σε μουσαμά, 68x68 εκ.

Efi Soutoglou
"Koiliomeno Zakynthos", 2013, oil on canvas, 24x30 cm

Έφη Σούτογλου
«Κοιλιωμένο Ζάκυνθος», 2013, λάδι σε καμβά, 24x30 εκ.

Πολλά έργα της έκθεσης πραγματεύονται την ίδια τη μορφή του ζώου, τους όγκους, τις κινήσεις, τις στάσεις, το ύφος του, όπως οι απεικονίσεις της Ζαχαρής Σμέρου και της Αντιγόνης Μανωλίδου, που πειραματίζονται με την απόδοση της μορφολογίας του ζώου, χρησιμοποιώντας πολλά ρεαλιστικά στοιχεία και έντονη θεατρικότητα. Η Έφη Σούτογλου με εμφανές νατουραλιστικό ύφος ενσωματώνει την εικόνα του ζώου στο οικείο βουκολικό περιβάλλον, στη φύση, δίπλα στις ποιμενικές εγκαταστάσεις.

Το έργο της Καλλιρρόης Μαρούδα κατακλύζεται από μια έκδηλη ονειρική διάθεση και οι μορφές των προβάτων, αγνές και εξιλεωμένες, παρουσιάζονται σε μια μελαγχολική αύρα μέσα σε ένα αφαιρετικό μεταφυσικό τοπίο.

The sculptures of Aphrodite Liti, “Pair of rams”, are also realistically rendered, nevertheless, the shimmering glass tiles cover the bodies of the animals with such skill, so that they lose neither their suppleness nor their individual features; they simply manifest their superiority as cherished, admired, lofty, beautiful and strong creatures.

Massive, prominent metal compositions with billy goats, goats and their kids, emerge from the iconographic universe of Natalia Mela. She says she was inspired by their unbreakable relationship with the Aegean landscape and describes the Greek word for them (“Aeges”) as synonymous to the word “Aegean”. More to the point, both words share a common pelasgic root “aeg-”, from where the Greek words for goats {αίγες}, seashore {αιγιαλός}, shield {αιγίς}, storm {καταιγίς}, Aegean etc., derive.

Aphrodite Liti — Αφροδίτη Λίτη

“Rams couple”, 2010, bronze, mosaic, 100x100x0,40 cm

«Ζευγάρι κριαριών», 2010, χαλκός, ψηφίδες, 100x100x0,40 εκ.

Natalia Mela — Ναταλία Μελά

“Mad goat”,steel, 90x100x40 cm

«Τρελό κατσίκι»,χάλυβας, 90x100x40 εκ.

Ρεαλιστικές είναι αρχικά είναι και οι αποδόσεις στα γλυπτά έργα της Αφροδίτης Λίτη, «Ζευγάρι Κριαριών». Όμως οι απαστράπτουσες γυάλινες ψηφίδες καλύπτουν τα σώματα των ζώων με τέτοια δεξιοτεχνία, ώστε να μην χάνουν ούτε την ευλυγισία, ούτε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, απλά να δείχνουν την υπεροχή τους ως λατρεμένα, ζηλευτά, αγέρωχα, όμορφα και δυνατά πλάσματα.

Στο εικονογραφικό σύμπαν της Ναταλίας Μελά, ξεχωρίζουν οι στιβαρές περίοπτες μεταλλικές συνθέσεις με τους τράγους, τις αίγες και τα ερίφια. Η ίδια δηλώνει πως τα εμπνεύστηκε από την άρρηκτη σχέση τους με το τοπίο του Αιγαίου και τα περιγράφει ως συνώνυμα με το Αιγαίο. Άλλωστε, προέρχονται από κοινή πελασγική ρίζα, αιγ-, απ’ όπου προκύπτουν και οι λέξεις αίγες, αιγιαλός, αιγίς, καταιγίς, Αιγαίον...,

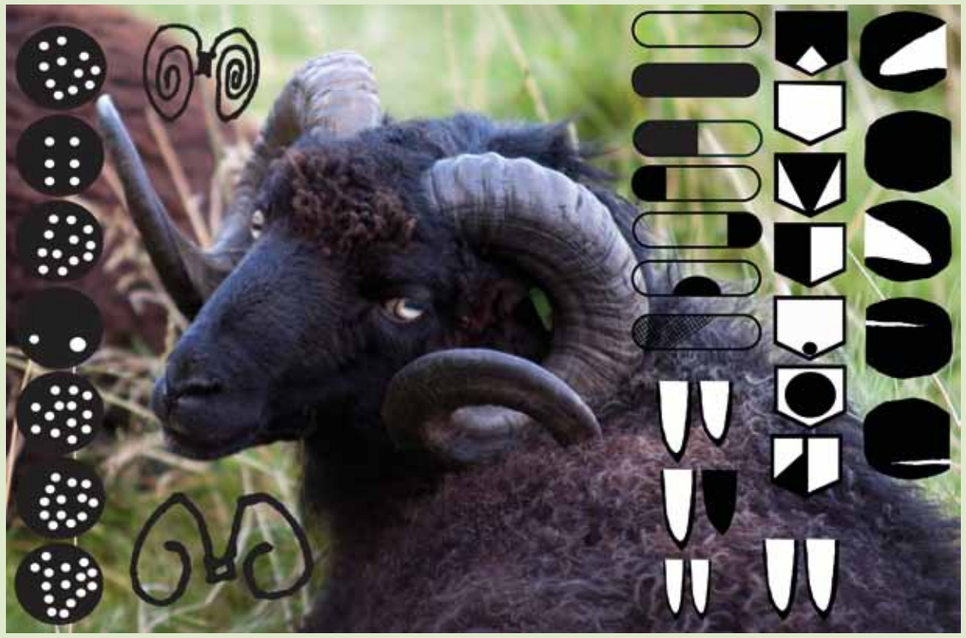

Eleni Tzatzalos Ελένη Τζάτζαλος

"Schokland", 2013, textile: 8 colour "Jacquard" weaving, cotton, 160x220 cm

"Schokland", 2013, υφαντό: 8 χρωμία "Jacquard", βαμβάκι, 160x220 εκ.

Natalia Mela Ναταλία Μελά

"Goat's head", bronze, 25x32x22 cm

«Κεφάλι κατσίκας», ορείχαλκος, 25x32x22 εκ.

Images of sheep are shown also in the installation by Dimi Bitsakou, whose title "I was a little shepherd...", alludes to a well known Greek traditional pastoral tune, but rather in a sense of mockery. Rather realistic, too, is the work "Golden Fleece" by Irini Kana, who shows images of sheep in their natural environment.

Eleni Tzatzalos draws her inspiration from a protected species of sheep from the Netherlands, for her impressive work enhanced with symbols - ideograms of pastoral life.

Irini Kana Ειρήνη Κανά

"Golden fleece", 2013, oil on canvas, 70x100 cm

«Χρυσόμαλλο», 2013, λάδι σε μουσαμά, 70x100 εκ.

Dimi Bitsakou Ντίμη Μπιτσάκου

"I was a little shepherd…", 2013, mixed media, 150x150 cm

«Τσοπανάκος ήμουνα προβατάκια φύλαγα», 2013, μεικτή τεχνική, 150x150 εκ.

Μορφές προβάτων παρουσιάζει με μια διάθεση όμως διακωμώδησης και η Ντίμη Μπιτσάκου στην εγκατάσταση «Τσομπανάκος ήμουνα...», που παραπέμπει στο γνωστό ελληνικό παραδοσιακό ποιμενικό άσμα. Ελαφρά ρεαλιστικές είναι οι τάσεις και στο έργο «Χρυσόμαλλο δέρας» της Ειρήνης Κανά, που πραγματεύεται εικαστικά μορφές προβάτων μέσα σε μια περιβαλλοντική απεικόνιση.

Μια μορφή προστατευόμενου προβάτου της Ολλανδίας ενέπνευσε την Ελένη Τζάτζαλος για το εντυπωσιακό, εμπλουτισμένο από σύμβολα - ιδεογράμματα του ποιμενικού βίου, έργο της.

The pervasive expression of emotions through the tender relationship between man and his dear domesticated sheep, is reflected by the conceptual oil painting by Yiannis Kastritsis.

The work by Elena Akyla "reveals the internal and underlying links... in order to discover a relationship, which is now lost, a relationship that lies beneath the surface." A similar emotional bond is revealed from the context of Pavlos Habidis work "Encounter in the orchard".

Pavlos Habidis — Πάβλος Χαμπίδης

"Encounter in the orchard", 2008, charcoal, ink and oil on canvas, 92x71 cm

«Συνάντηση στο περιβόλι», 2008, κάρβουνο, σινική μελάνι και λάδι σε καμβά, 92x71 εκ.

Yiannis Kastritsis — Γιάννης Καστρίτσης

"Untitled", 2003, on canvas, 172x203 cm

Χωρίς τίτλο», 2003, λάδι σε μουσαμά, 172x203 εκ.

Τη διάχυτη εκδήλωση συναισθημάτων μέσα από την τρυφερή σχέση του ανθρώπου με το προσφιλές κατοικίδιο πρόβατο αποτυπώνει ο εννοιολογικός χαρακτήρας στην ελαιογραφία του Γιάννη Καστρίτση. Επίσης, το έργο της Έλενας Ακύλα, «φανερώνει τις εσωτερικές και υπόγειες σχέσεις… με σκοπό να ανακαλυφθεί μια σχέση που υπήρχε και έχει χαθεί, μία σχέση κάτω από την επιφάνεια». Ένα αντίστοιχο συναισθηματικό δέσιμο φανερώνεται και στα συμφραζόμενα του Πάβλου Χαμπίδη στη «Συνάντηση στο περιβόλι».

Elena Akyla — Έλενα Ακύλα

"Six Sixths", 2013, photographs, red thread, 7x10 cm

«Έξι Έκτα», 2013, φωτογραφίες, κόκκινη κλωστή, 7x10 εκ.

Alekos Levidis
Astypalaia, 1983, acrylic on wood, 120x45 cm

Αλέκος Λεβίδης
Αστυπάλαια, 1983, ακρυλικό σε ξύλο, 120x45 εκ.

The presence of sheep is manifest in Alekos Levidis' s "Still life" as well, though only in the remains of the dead animal, its horns. The creation of this work was prompted by the landscape of an Aegean island.

In this section of the exhibition, which deals with the actual figure of the sheep, participates also the artist Teodor Lihov from Bulgaria, with his drawings "No Time, No Age ...", that emerged from his in situ research throughout Europe. His pale color sketches constitute studies on the shape and movement of sheep.

Martin Yordanov, also from Bulgaria, offers a very different aesthetic approach with his work "The Ram's voices", which describes effectively and rather innovatively the volume of the animal, hinting at the same time at the musical themes of pastoral life.

Η παρουσία του προβάτου είναι εμφανής και στη «νεκρή φύση» του Αλέκου Λεβίδη, αλλά μόνον από τα απομεινάρια του νεκρού ζώου, τα κέρατα. Αφορμή της δημιουργίας στάθηκε το φυσικό τοπίο αιγαιοπελαγίτικου νησιού.

Στην ενότητα που αφορά τη φιγούρα του προβάτου συμμετέχει και ο εικαστικός Teodor Lihov από τη Βουλγαρία, με τις σχεδιαστικές του σημειώσεις "No Time, No Age...", που προέκυψαν ύστερα από επιτόπιες έρευνες σε όλη την Ευρώπη. Τα σχέδια του σε διαβαθμίσεις αχνών τονικών χρωμάτων επεξεργάζονται τη μορφολογία και τις κινήσεις των προβάτων.

Μια πολύ διαφορετική αισθητική αντιμετώπιση δίνει η κατασκευή "The Ram's voices" του Martin Yordanov, επίσης από τη Βουλγαρία, που εμφανίζει περιγραφικά τον όγκο του ζώου μ' έναν εξαιρετικά πρωτότυπο τρόπο, διεισδύοντας υπαινικτικά και στη μουσικότητα του ποιμενικού βίου.

Martin Yordanov
«Οι φωνές του κριού», 2011, κεραμικό κινητικό γλυπτό, 60x180x130 εκ.

Martin Yordanov
"The Ram's voices", 2011, ceramic kinetic sculpture, 60x180x130 cm

Teodor Lihov
"No Time, No Age...", 2013, drawings from the artist sketch book, 90x33 cm

Teodor Lihov
"No Time, No Age...", 2013, σχέδια από το σημειωματάριο του καλλιτέχνη, 90x33 εκ.

Andreas Kontellis
Horizon in Korno Lemnos", 2003, oil on wood, 38x29 cm

Ανδρέας Κοντέλλης
«Ορίζοντας στον Κορνό Λήμνου», 2003, λάδι σε ξύλο, 38x29 εκ..

In the context of the relationship between symbolic and actual representation, contemporary Greek artists were inspired by the figure of the sheep to create idyllic, realistic, dreamlike and surreal images. Another subject matter, though void of symbolic content, that has always fascinated artists, has to do with depictions of pastoral settlements. Andreas Kontellis has rendered in an expressionistic style the dynamic quality of settlements integrated peacefully in the environment of his homeland, Lemnos. Vassilis Papanikolaou has depicted a settlement in Epirus, made from recycled materials, paying special attention to the details of his drawing. Giorgos Giotsas, after thorough study of the architecture of pastoral settlements and other elements of the countryside, has crafted a postmodern sheep pen. Kornelios Grammenos has created a reference to the pastoral heritage with the aid of visual elements from shepherds' huts, though in a distinctively abstract style.

Vassilis Papanikolaou
"Epirus", 2013, egg tempera on wood, 40x50 cm

Βασίλης Παπανικολάου
«Ήπειρος», 2013, αυγοτέμπερα σε ξύλο, 40x50 εκ.

Kornelios Grammenos
"Sarmata", 2007-2008, ply wood, (wall relief), 120x330x15 cm

Κορνήλιος Γραμμένος
«Σάρματα», 2007-2008, κόντρα-πλακέ, (επιτοίχιο ανάγλυφο), 120x330x15 εκ.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα μεταξύ συμβολισμού και μορφικής αναζήτησης, η μορφή του προβάτου εμπνέει και τους σύγχρονους Έλληνες εικαστικούς σε αναπαραστάσεις ειδυλλιακές, ρεαλιστικές, ονειρικές και εξωπραγματικές. Μια άλλη θεματική ενότητα, χωρίς όμως συμβολικό περιεχόμενο, που επίσης συναντάται συστηματικά στους εικαστικούς, είναι οι απεικονίσεις ποιμενικών εγκαταστάσεων. Ο Ανδρέας Κοντέλλης απέδωσε εξπρεσιονιστικά το δυναμισμό εγκαταστάσεων που είναι ενσωματωμένες ειρηνικά στο περιβάλλον της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Λήμνου. Ο Βασίλης Παπανικολάου αποτύπωσε μια εγκατάσταση στην Ήπειρο, φτιαγμένη από υλικά δεύτερης χρήσης, με σχεδιαστική έμφαση στη λεπτομέρεια. Ο Γιώργος Γιώτσας, μετά από συστηματική μελέτη της αρχιτεκτονικής ποιμενικών εγκαταστάσεων και άλλων αναφορών της υπαίθρου, φιλοτέχνησε μια μεταμοντέρνα εικαστική μάντρα. Ο Κορνήλιος Γραμμένος χρησιμοποιώντας μορφικά στοιχεία ποιμενικών παραπηγμάτων παραπέμπει στην ποιμενική κληρονομιά, αν και με έντονα αφαιρετική διάθεση.

Sotiris Sorogas Σωτήρης Σόρογκας

"Rusts", 1995, oil on fabric, 100x100 cm

«Σκουριές», 1995, ακρυλικό σε πανί, 100x100 εκ.

The compositions of Sotiris Sorogas, with his subtle arrangement of volumes, be it stones or rusty things, constitute a tribute to the aesthetics of the pastoral landscape in the exhibition. Likewise, the work of Michalis Katzourakis, "Vodolas 07", is in discourse with pastoral settlements.

Sotiris Sorogas Σωτήρης Σόρογκας

"Stones", 1992, oil on fabric, 80 x 100 cm

«Πέτρες», 1992, ακρυλικό σε πανί, 80x100 εκ.

Τα έργα του Σωτήρη Σόρογκα με τις συνθέσεις από αρμονικούς όγκους, είτε από πέτρες, είτε από σκουριές, εκτίθενται στον εκθεσιακό ιστό σαν ένας φόρος τιμής στην αισθητική του ποιμενικού τοπίου. Αντίστοιχο ρόλο διαλόγου με τις ποιμενικές εγκαταστάσεις της υπαίθρου αποτελεί και το έργο του Μιχάλη Κατζουράκη, "Vodolas 07".

Ναταλία Τσουκαλά
«Κατσίκα», φωτογραφία, 50x50 εκ.

Natalia Tsoukala
"Goat", photography, 50x50 cm

Νικόλας Μαστροπαύλος
«Ο χορός της σιτάκας», 2011, φωτογραφία, μοναδική εκτύπωση σε χαρτί υδατογραφίας, 70x50 εκ.

Nikolas Mastropavlos
"The dance of sitaka", photography, 70x50 cm

An allusion to pastoral life is also made by the miniature work of László Kovács from Hungary, which depicts the life size figure of a shepherd. Janusz Szpyt, from Poland, exhibits two paintings, "It's not easy to be a shepherd" and "Ghost of the shepherd", where he raises his concerns about the hidden aspects of everyday pastoral life.

A visual approach on the subject matter of pastoral life is made through the art of photography as well: the camera lens of Natalia Tsoukala, with her familiar abstract style, captures the pastoral landscape, while Nikos Mastropavlos presents a scene of the everyday pastoral life with emphasis on its immaterial side.

Janusz Szpyt
"It's not easy to be a shepherd", 2013, painting, oil on plank, 53x29 cm

Janusz Szpyt
«Δεν είναι εύκολο να είσαι βοσκός» , 2013, ζωγραφική, λάδι σε σανίδα, 53x29 εκ.

Janusz Szpyt
"Ghost of the shepherd", 2013, painting, oil on plank, 50x28,5 cm

Janusz Szpyt
"Το φάντασμα του βοσκού", 2013, ζωγραφική, λάδι σε σανίδα, 50x28,5 εκ.

László Kovács
"Putu", 2003, "My Ancestor", sculpture, metal, smith-work, 16x14x14 cm

László Kovács
"Putu", 2003, "Ο πρόγονός μου", γλυπτό, μέταλο, μεταλουργία,16x14x14 εκ.

Αναφορά στον ποιμενικό βίο κάνει και το έργο μικρογλυπτικής του László Kovács, από την Ουγγαρία, που εικονίζει την ολόσωμη φιγούρα ενός βοσκού. Ο Janusz Szpyt, από την Πολωνία, παρουσιάζει δύο έργα ζωγραφικής, τα "It's not easy to be a shepherd" και "Ghost of the shepherd", όπου προβάλει τους προβληματισμούς του γύρω από την αθέατη πλευρά της καθημερινότητας του ποιμενικού βίου.

Εικονογραφική αναφορά στη θεματική του ποιμενικού βίου γίνεται και μέσα από την τέχνη της φωτογραφίας: ο φωτογραφικός φακός της Ναταλίας Τσουκαλά, με το γνωστό αφαιρετικό της τρόπο, μάς μιλάει για το ποιμενικό τοπίο, ενώ ο Νίκος Μαστροπαύλος παρουσιάζει μια σκηνή του καθημερινού ποιμενικού βίου αφήνοντας να διαφανεί και η άυλη πλευρά του.

Sheep: a timeless image from ancient mythology to contemporary visual references

Alekos Fasianos
"Pan", etching, 22x20 cm

Αλέκος Φασιανός
«Ο Παν», επιζωγραφισμένο χαρακτικό, 22x20 εκ.

In ancient Greek mythology the notion of the sheep was extremely popular; the animal often appears in the form of a garment or the golden fleece and sometimes acts as a ram-shaped pastoral God of fertility. The ancient god Panas, protector of shepherds, inspired Alekos Fasianos, who depicts him in his painting as a boorish shepherd, yet gentle with his sheep. Many pastoral stories were told by Aesop in his fables, that were illustrated by Manolis Charos, conveying their essence in a narrative way. Visual artist Ilias Poulos decodes the myth of golden fleece in minimalistic form in his small installation.

Το πρόβατο: μια διαχρονική εικόνα, από την αρχαία μυθολογία στα σύγχρονα οπτικά μηνύματα

Manolis Charos
"The widow and the sheep - Aesop's fable", 2010, engraving, 140x110 cm

Μανώλης Χάρος
«Μύθος του Αισώπου: Πρόβατον κειρόμενον», 2010, χαρακτικό, 140x110 εκ.

Στην αρχαία ελληνική μυθολογία η έννοια του προβάτου ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη, αφού το ζώο εμφανίζεται άλλοτε ως ένδυμα, άλλοτε ως χρυσόμαλλο δέρας, κι άλλοτε ως κριόμορφος ποιμενικός Θεός της γονιμότητας. Ο θεός-προστάτης των ποιμένων Πάνας ενέπνευσε τον Αλέκο Φασιανό, που τον εμφανίζει στο έργο του ως αγροίκο ποιμένα, τρυφερό με τα πρόβατά του. Πολλές ποιμενικές ιστορίες διηγείται και ο Αίσωπος στους μύθους του, που εικονοποίησε ο Μανώλης Χάρος μ' έναν αφηγηματικό τρόπο προβάλλοντας τα σημαινόμενα. Το μύθο του χρυσόμαλλου δέρατος κωδικοποιεί με μινιμαλιστική διάθεση ο εικαστικός Ηλίας Πούλος στη μικρή του τρισδιάστατη εγκατάσταση.

Ηλίας Πούλος
«Φημολογείται ότι πρόκειται για κομμάτι του χρυσόμαλλου δέρατος», 2013, κατασκευή, 35x35x53 εκ.

Ilias Poulos
"It is rumoured that it is a piece of the golden fleece", 2013, consrtuction, 35x35x53 cm

Iotoff

«Αποκρυπτογράφηση μνήμης IX», 2013, μεικτή τεχνική, 80x80 εκ.

Iotoff

"Deciphering memory IX", 2013, mixed media 80x80 cm

Another aspect of this subject, that has concerned the artists, revolves around a current affair, that of the Mutant Sheep, which is regarded as a major scientific achievement, with significant consequences on the food chain nonetheless. Iotoff dealt with the deconstruction of the form of the mutant animal. Giorgos Tserionis, in an entirely different rendition of the "sheep", presents only its head with distorted features. His, is a post-modern approach that alludes to the reality, powerful yet impaired, of the day after. The mutant sheep of Stathis Vatanidis, on the other hand, appears -humorously enough- utterly refined; he pays attention to the street signs, paces along with his fellow citizens and co-exists with them in perfect harmony.

Giorgos Tserionis

"Native land", 2010, acrylic colours on canvas, 120x120 cm

Γιώργος Τσεριώνης

«Native land», 2010, ακρυλικά σε μουσαμά, 120x120 εκ.

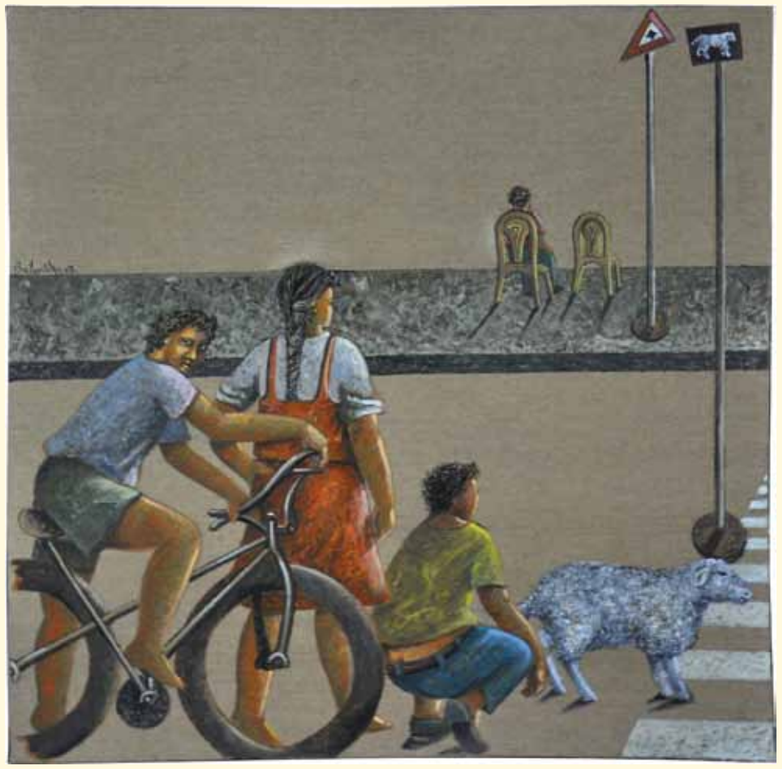

Stathis Vatanidis

"Passage", 2013, oil on burlap, 60x63 cm

Στάθης Βατανίδης

«Διάβαση» 2013, λάδι σε λινάτσα, 60x63 εκ.

Μια άλλη διάσταση που απασχόλησε τους καλλιτέχνες αφορά ένα επίκαιρο ζήτημα, το Μεταλλαγμένο Πρόβατο, τόσο ως επίτευγμα της επιστήμης όσο και για την επίδρασή του στη διατροφική αλυσίδα. Ο Ιότοφ ασχολήθηκε με την αποδόμηση της μορφής του μεταλλαγμένου ζώου. Σε εντελώς διαφορετική εικονοπλαστική μορφή κινήθηκε ο Γιώργος Τσεριώνης, στο έργο του οποίου το «πρόβατο» εμφανίζεται μόνο σαν κεφαλή με αλλοιωμένα χαρακτηριστικά.

Πρόκειται για μια μεταμοντέρνα προσέγγιση του θέματος, που παραπέμπει σε μια δυναμική, αν και αλλοιωμένη παρουσία της επόμενης μέρας. Αντίθετα, το μεταλλαγμένο πρόβατο του Στάθη Βατανίδη εμφανίζεται με μια χιουμοριστική διάθεση να έχει παντελώς εξευγενιστεί, να διαβάζει τα οδικά σήματα, να συμπορεύεται με τους ανθρώπους της πόλης και να συνυπάρχει αρμονικά μαζί τους.

Sheep wool and fleece is converted to creative material

Δήμητρα Αντωνοπούλου

«Αντικείμενα από μαλλί», 2013, felting

Dimitra Antonopoulou

"Objects mades of wool", 2013, felting

Dimitra Siaterli

"Tamed wool", 2013, wool, "knit" pattern, 125x260 cm

Δήμητρα Σιατερλή

«Εξημερωμένο μαλλί», 2013, μαλλί, πλέξη κάλτσα, 125x260 εκ.

Works of art, that have been created with wool, offer a completely different approach to the subject. Apart from its use in textiles, wool is put into prominent sculptural compositions, acquires volume, shape or is used in its actual rough form. Fashion designer Maria Tagalou transforms wool into applied art in her wool-knitted jewelry. Dimitra Antonopoulou using processed wool in the technique of "felting" presents beautiful works of microsculpture. Dimitra Siaterli creates the composition "tamed wool" from small braided woolen surfaces, that act as a uniform entity and as distinctive diverse elements as well. Magda Tammam exhibits the wool composition "without a title … no. 16", a series of knitted sheep, that follow their own rules. Konstantina Katrakazou in her construction "Her doll's dress" uses wool that is completely raw. Her artwork, from the series "Wolf, oh wolf where art thou" deals with conflicting concepts of good and evil.

Magda Tammam

"without a title … no. 16", 2013, japanese paper, wool, 140x70 cm

Μάγδα Ταμμάμ

«δίχως τίτλο… αριθμός 16», 2013, γιαπωνέζικο χαρτί, μαλλί, 140x70 εκ.

Το μαλλί και το δέρας του προβάτου μετατρέπεται σε ύλη τέχνης

Κωνσταντίνα Κατρακάζου

«Το φουστανάκι της κούκλας της», 2004, κατασκευή μεικτής τεχνικής (μαλλί προβάτου...), 230x50x50 εκ.

Konstantina Katrakazoui

"Her doll's dress", 2004, construction mixed media, (sheep wool...), 230x50x50 cm

Μια εντελώς διαφορετική διαπραγμάτευση της θεματικής μας αποτελούν τα έργα τέχνης που έχουν φιλοτεχνηθεί με πρώτη ύλη το μαλλί του προβάτου. Πέρα από τα έργα της υφαντικής τέχνης, το μαλλί μετατρέπεται σε γλυπτές περίοπτες συνθέσεις, αποκτά όγκο, φόρμα, ή χρησιμοποιείται στην ακατέργαστη μορφή του. Η σχεδιάστρια μόδας Μαρία Ταγκάλου το μετατρέπει σε εφαρμοσμένη τέχνη με τις δημιουργίες της, που αφορούν κοσμήματα από πλεκτό μαλλί. Η Δήμητρα Αντωνοπούλου χρησιμοποιώντας το ειδικά επεξεργασμένο μαλλί στην τεχνική felt παρουσιάζει τρισδιάστατα έργα μικρογλυπτικής. Η Δήμητρα Σιατερλή δημιουργεί τη σύνθεση «εξημερωμένο μαλλί» από πλεγμένες μάλλινες μικρές επιφάνειες, που δρουν σαν αρμονικό σύνολο αλλά και σαν ξεχωριστές ποικιλόμορφες οντότητες. Η Μάγδα Ταμμάμ εκθέτει τη σύνθεση από μαλλί «δίχως τίτλο… αριθμός 16», που αποτελείται από σειρά πλεκτών προβάτων, που ακολουθούν τους δικούς τους κανόνες. Η Κωνσταντίνα Κατρακάζου στην κατασκευή «Το φουστανάκι της κούκλας της» χρησιμοποιεί μαλλί εντελώς ακατέργαστο. Το έργο της, από τη σειρά «Λύκε, λύκε, είσαι εδώ», πραγματεύεται αντιφατικές έννοιες όπως το καλό και το κακό.

Μαρία Τάγκαλου

«Διαχρονικότητα», 2013, μαλλί, 15x24 εκ.

Maria Tagalou

"Tamed wool", 2013, 125x260 cm

Last, but not least, Eleni Krikki in her powerful and loaded with significance work “Prayer”, refers to the timeless sanctity of wool.

In the unit on wool creations, the work “Endless Summer”, made with the “felting” technique by Koidu Laur from Estonia, has an intense childish quality in the pastoral landscape it depicts. The sheep’s fleece itself provides inspiration for artistic creation, not only as material, but also as a symbolic reference. In her work, Elena Papadimitriou depicts a baby on a sheep’s fleece, introducing a series of contradictions and boundaries, while Harris Kondosphyris, in his installation “The End”, attaches an erotic hue to the subject.

Eleni Krikki — Ελένη Κρίκκη

“Prayer”, 2004, wood, metal, fabric, paper, wax, dust,168x63x10 cm

«Προσευχή», 2004, ξύλο, μέταλλο, ύφασμα, χαρτί, κερί, σκόνες, 168x63x10 εκ.

Koidu Laur — Koidu Laur

“Endless Summer”, 2011, felted carpet, wool, 96x76 cm

“Endless Summer”, 2011, felted χαλί, μαλλί, 96x76 εκ.

Elena Papadimitriou — Έλενα Παπαδημητρίου

“Black sheep”, 2013, oil on canvas, wood, leather, 120x100x7 cm

«Μαύρο πρόβατο», 2013, λάδια σε καμβά, ξύλο, δέρμα, 120x100x7 εκ.

Τέλος, η Ελένη Κρίκκη στο δυναμικό και φορτισμένο εννοιολογικά έργο της «Προσευχή», παραπέμπει στη διαχρονική ιερότητα του μαλλιού. Στην ενότητα που αφορά τις μάλλινες δημιουργίες παρουσιάζεται και το έργο “Endless Summer”, με την τεχνική του φελτ, της Koidu Laur, από την Εσθονία, που χαρακτηρίζεται από μια έντονη παιδική διάθεση στο ποιμενικό τοπίο που απεικονίζει.

Το δέρας του προβάτου αποτελεί επίσης έναυσμα καλλιτεχνικής δημιουργίας και χρησιμοποιείται ως ύλη αλλά και ως συμβολική παραπομπή. Στο έργο της η Έλενα Παπαδημητρίου παρουσιάζει ένα μωρό πάνω σε δέρας προβάτου, επιλέγοντας έτσι να μιλήσει για μια σειρά αντιφάσεων και ορίων, ενώ ο Χάρης Κοντοσφύρης, στην τρισδιάστατη εγκατάσταση «Το Τέλος», δίνει μια ερωτική χροιά στο θέμα.

Harris Kondosphyris — Χάρης Κοντοσφύρης

“Tragic end”, 2013, wood, laminated cement, sheep wool, 31x35x54 cm

«Τραγικό τέλος», 2013, ξύλο, πλαστικοποιημένο τσιμέντο, μαλλί προβάτου, 31x35x54 εκ.

Apart from the notions attached to the sheep and lamb, such as purity, tenderness and softness, the multitude of its symbolisms -starting from its figure, which has replaced pictorially even Christ himself, the mythological scenes, the allegories, the sanctimonious part of pastoral life, there is an aesthetic quest associated with the figure of the sheep. This has occupied so many generations of artists and it has never ceased to affect them right up to our time, a time inundated by a plethora of information and images, which have completely changed our aesthetic and visual values. In the long run the sheep and its products remain vital and particularly loved and useful in our everyday life. They constitute an integral part of our domestic life and economy, as well as a visual representation of the multiple aspects of our culture and civilisation.

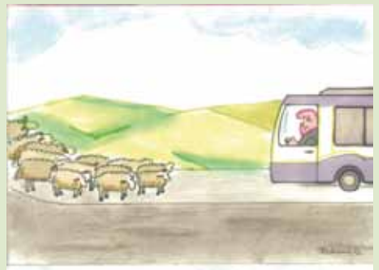

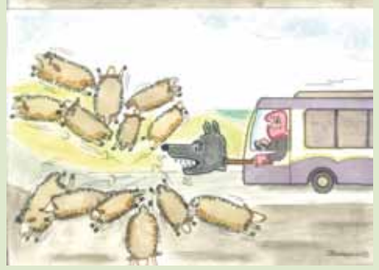

Μάκης Μπάκουλης
Χωρίς τίτλο, γελοιογραφίες

Makis Bakoulis
Untitled, comics

Ελένη Κανελλοπούλου
«Κανάτα», 2013, κεραμικό

Eleni Kanellopoulou
"Jug", 2013, ceramic

Eleni Pavlopoulou
"Golden fleece", 2013, mixed media,

Ελένη Παυλοπούλου
«Χρυσόμαλλο Δέρας», 2013, μεικτή τεχνική

Πέρα από τις κλασικές έννοιες που συνδέονται με τους αμνούς, όπως αγνότητα, τρυφερότητα, απαλότητα, αλλά και το πλήθος των συμβολισμών τους, αρχής γενομένης από τη μορφή τους, η οποία αντικατέστησε μέχρι και την ίδια την εικόνα του Χριστού ή των μαθητών του, τις μυθολογικές σκηνές, τις αλληγορίες και τη θρησκοληψία του ποιμενικού βίου, υπάρχει επίσης μια αισθητική αναζήτηση που σχετίζεται με την ίδια τη μορφή του πρόβατου. Αυτό το ζήτημα έχει απασχολήσει και εξακολουθεί να απασχολεί πολλές γενιές καλλιτεχνών μέχρι την εποχή μας, η οποία κυριαρχείται από μια πληθώρα πληροφοριών και εικόνων με εντελώς μεταμοντέρνες αισθητικές και οπτικές αξίες. Σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα τα πρόβατα και τα προϊόντα τους παραμένουν ζωτικής σημασίας και ιδιαίτερα αγαπητά και χρήσιμα στην καθημερινή ζωή, ενώ αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του πολιτισμού μας, ως οικόσιτα ζώα αλλά και ως εικόνα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστούμε θερμά:

Όλους τους καλλιτέχνες για το δανεισμό των έργων τους

Το Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων στις Σέρρες, και ιδιαίτερα τον Πρόεδρο κο Βασίλη Τσαούση για την προσφορά του στην τεκμηρίωση της Έκθεσης και τον δανεισμό αντικειμένων από τη συλλογή του Μουσείου

Την Αδελφότητα των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου, και ιδιαίτερα τον τ. πρόεδρο κο Δημ. Κάτσενο, για την παροχή οπτικό-ακουστικού υλικού και τεκμηρίωσης

Τους αρχιτέκτονες κκ Ήβη Νανοπούλου, Γιώργο Τριανταφύλλου, Κώστα Κουρεμένο και Θανάση Πολυζωίδη, για τη διάθεση οπτικό-ακουστικού υλικού και τη συνδρομή τους στην τεκμηρίωση

Τους/τις κκ Νίνα Καραπιδάκη, Μαρινέλλα Τζανέλλα, Στέλιο Ορφανό και Αποστολή «Πηνελόπη Ghandi» για τον δανεισμό αντικειμένων από τις συλλογές τους

Τις κ.κ. Κλεοπάτρα Φατούρου και Βερονίκη Κορακίδου για τις μεταφράσεις

Το Κέντρο Πολιτισμού Ελληνικός Κόσμος για τη διάθεση του εκθεσιακού χώρου και την υποστήριξη του στην Έκθεση

Την εταιρία HTC για τη διάθεση smart phones για την εκπαιδευτική δραστηριότητα-παιγνίδι που απευθύνεται στα παιδιά-επισκέπτες της Έκθεσης

Τους εταίρους της σύμπραξης CANEPAL για την ετοιμασία και αποστολή εκθεμάτων από τις χώρες τους.

AKNOWLEDGMENTS

Our warm thanks go to:

All the artists who lent us their works

The Folk Museum of Sarakatsani in Serres, and especially the President Mr V. Tsaousis for their kind contribution to the documentation of the Exhibition and the lending of exhibits from the Museum's collection

The Brotherhood of the Athens-based Sarakatsani of Epirus, and especially the ex President Mr D. Katsenos, for their kind offer of audio-visual material and their help to the documentation of the Exhibition.

The architects M/M Ivy Nanopoulou, Giorgos Triantafyllou, Costas Kouremenos and Thanassis Polyzoidis for their kind offer of audio-visual material and their contribution to the documentation of the exhibition

Ms/Mr Nina Karapidaki, Marinella Tzanella, Stelios Orfanos and Mission «Penelope Ghandi» for lending us exhibits from their collections

Ms Kleopatra Fatourou and Veroniki Korakidou for translations

The Cultural Centre Hellenic Cosmos for letting us use the exhibition space and for their support

The HTC company for sponsoring smartphones for educational purposes

The partners of the CANEPAL project for preparing and sending exhibits from their countries.